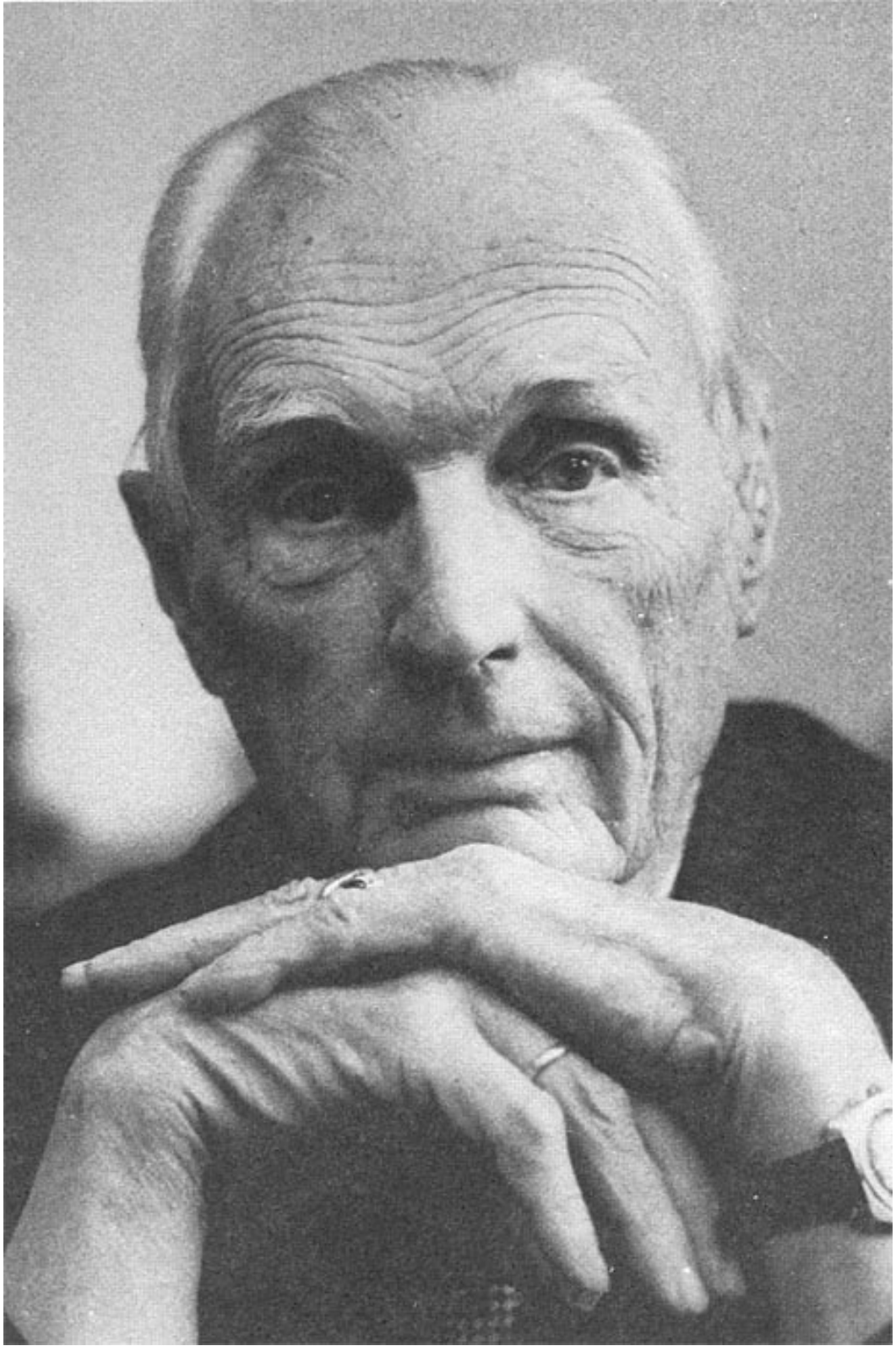

Over de redding van de ziel

Bernard Lievegoed

Over de redding van de ziel

*De samenwerking van
drie grote mensheidsleiders*

Inhoud

Voorwoord Jelle van der Meulen / 7

De eerste dag
Over het waarom van dit boek / 19

De tweede dag
De drie geestesstromingen / 34

De derde dag
Rudolf Steiner als brenger van inzicht / 46

De vierde dag
De stroming van Christian Rosenkreutz / 63

De vijfde dag
De huidige taak van de Rozenkruisers / 75

De zesde dag
De geestesstroming van Manoe / 82

De zevende dag

De toekomstige taak van Manoe / 95

De achtste dag

De strategie van de tegenmachten / 103

Noten bij de tekst / 117

Lijst van personen / 127

Appendix / 131

Voorwoord

Toen Bernard Lievegoed op 12 december 1992 op zevenentachtige leeftijd overleed, had hij het werk aan dit boek nog maar net afgerond. Het laatste gesprek erover vond tien dagen voor zijn dood plaats. Bernard Lievegoed beschouwde dit boek als zijn afscheid en sprak meerdere malen van zijn ‘geestelijk testament’. In ons laatste gesprek vroeg hij mij een voorwoord te schrijven over de omstandigheden waaronder het is ontstaan. Naar zijn mening moest de lezer daarvan op de hoogte zijn om zich een goed oordeel te kunnen vormen. Graag voldoe ik aan dit verzoek.

Met het thema van dit boek heeft Bernard Lievegoed, zoals hij het in het eerste hoofdstuk vertelt, meer dan zestig jaar geworsteld. Het betreft dringende vragen over de innerlijke en spirituele achtergronden van de antroposofische beweging in de wereld. Lange tijd bleven die vragen onbeantwoord; na een ingrijpende operatie

kreeg hij echter eindelijk antwoord. Zijn vreugde daarover was groot en hij zette vervolgens alles op alles om dat antwoord op schrift te stellen.

Bernard Lievegoed had mijn hulp ingeroepen omdat hij de fysieke kracht miste het boek zelf te schrijven. Met een cassetterecorder heb ik een tiental keren aan zijn ziekbed gezeten en geluisterd naar wat hij te zeggen had. Nog zie ik het beeld voor me van zijn vermagerde maar toch trotse hoofd op het hoge kussen, de witte haren langs de slapen, de ernstige ogen in de diepe oogkassen. Hij sprak langzaam, zweeg soms lang en keek dan verzonken in zichzelf over mij heen. Wat hij dan zag? Ik geloof het spirituele slagveld, waarop in de nabije toekomst de grote geestesstrijd zal worden gevoerd tussen de machten van het materialisme en die van het esoterische christendom. Want daarover gaat dit boek: over de dingen die gaan komen.

Met grote kracht verhief hij zich boven de pijn en de fysieke ongemakken en concentreerde zich geheel op het werk aan het boek. Groot was zijn vreugde toen hij een handgeschreven en welhaast onleesbaar manuscript in handen kreeg, waarin zijn vriend Ehrenfried Pfeiffer, overleden in 1961 in Amerika, een schets geeft van zijn leven. Terwijl Lievegoed op zijn ziekbed lag, las hij over de innerlijke strijd die Pfeiffer had gevoerd, over diens ontmoetingen met Rudolf Steiner, over diens zorgen met betrekking tot de ontwikkeling van de antroposofie. En onmiddellijk vatte hij de beschouwingen van Pfeiffer op als een aansporing en een hulp bij wat hem zelf nog te doen stond.

Bernard Lievegoed keek het laatste jaar van zijn leven door de oppervlakte van de dingen heen, oordeelde als een milde vorst over de menselijke tekortkomingen en bleef niet haken aan de vele angels die elk leven nu eenmaal kent. Vooral de laatste weken, zo beleefde ik, was hij boven zijn eigen biografie uitgestegen. Hij sprak niet meer over ‘zijn’ instituten, zoals het Zonnehuis, het NPI en de Vrije Hogeschool, de drie bekende instellingen die hij in het leven heeft geroepen. Ook had hij het niet meer over zijn boeken, zijn voorzitterschap van de Antroposofische Vereniging in Nederland, zijn successen en mislukkingen (die er ook waren). Hij balde als het ware zijn leven nog eenmaal samen en concentreerde de inhoud ervan in krachtige beelden, die hij vervolgens sober verwoordde.

Voor het begrijpen van de inhoud van dit boek is het nodig iets te zeggen over de ernst waarmee Lievegoed sprak. Een opvallende eigenschap van hem was altijd het realisme waarmee hij keek naar de ontwikkelingen in de wereld en de antroposofische beweging. Hij zag als weinig anderen dat het er in de komende jaren om zou spannen.

In de persoonlijke omgang gaf hij je daarbij altijd het gevoel dat je eigen levensloop, met alle hardnekkige problemen die erin spelen, deel uitmaakt van een groter geheel. Hij deed in de samenwerking met mensen een appèl op hun vermogen boven zichzelf uit te stijgen. In feite bevat dit boek dezelfde boodschap: beschouw je eigen noden en vreugden niet als

alleen maar persoonlijk, maar probeer ze te zien als de uitdrukking van iets algemeen menselijks. Op het kruisvlak van het persoonlijke en algemeen menselijke kan zich dan voltrekken waar zoveel mensen in hun levensloop al dan niet bewust op hopen: de metamorfose van de persoonlijke drijfveer naar een algemeen menselijke. In dit opzicht kan *Over de redding van de ziel* worden opgevat als een bemoedigend boek dat zich richt op elke lezer afzonderlijk.

Dit boek gaat echter niet alleen over het persoonlijke lot van individuen, maar ook over dat van de antroposofische beweging als geheel. Op dit punt kan van een dreigend drama worden gesproken: als de antroposofische beweging haar eigen lot - met alle 'interne' strijd van dien - niet op orde brengt, zal de aansluiting met het lot van de wereld worden gemist.

In de geschiedenis van de antroposofische beweging heeft zich zo'n situatie al eerder voorgedaan, en wel in de jaren dertig, tijdens de opkomst van het nationaal-socialisme. Of om het te zeggen met de woorden van Bernard Lievegoed, uitgesproken in *Het oog van de naald*:* 'De dreiging in de jaren dertig was loodzwaar. En de Antroposofische Vereniging had geen recht van spreken meer. Als je je eigen problemen niet weet op te lossen, heb je geen enkel recht de wereld een oplossing aan te bieden.' En: 'Als je zo terugkijkt op de jaren dertig moet je zeggen: hoe is

* Het oog van de naald. Bernard Lievegoed over zijn uiterlijke en innerlijke strijd. Een vraaggesprek door Jelle van der Meulen. Zeist, 2^e druk 1993.

het mogelijk dat de antroposofische beweging toen niet begrepen heeft waar het eigenlijk om ging! Rudolf Steiner had zo vaak gesproken over het begin van de jaren dertig en gezegd dat in die jaren in de geestelijke wereld een belangrijke gebeurtenis zou plaatsvinden: de verschijning van Christus in de etherische wereld. Hoe vaak had hij niet gezegd: het is van het grootste belang dat die gebeurtenis niet door de mensheid wordt verslapen, en hij beschouwde het als de taak van de antroposofische beweging de mensheid voor dat feit wakker te maken.'

De antroposofische beweging was door de interne problemen indertijd niet klaar voor het vervullen van haar spirituele taak en Lievegoed zag het als een reële mogelijkheid dat die situatie zich in de komende jaren opnieuw zou voordoen. 'Als de antroposofische beweging er niet alsnog in slaagt een vruchtbare samenwerking te realiseren tussen de diverse karmische groepen,' zei hij in een gesprek in januari 1992, 'zal in de toekomst de geschiedenis zich herhalen. De spirituele krachten die het nationaal-socialisme hebben geïnspireerd, zijn niet dood. Zij wachten op een nieuwe kans, die zeker zal komen. Kijk maar om je heen. Natuurlijk zullen die boze machten zich op een geheel nieuwe manier manifesteren, geheel anders dan in de jaren dertig. Het is maar de vraag of de antroposofische beweging er dan wél klaar voor zal zijn.'

Bernard Lievegoed worstelde met de vraag welke positieve bijdrage hij nog kon leveren. In de maand juni

van 1992 belde hij mij op, vertelde dat het slecht met hem ging en vroeg of ik zo gauw mogelijk bij hem langs kon komen. Enkele dagen later, op 30 juni, zocht ik hem op. Elk detail van dat bezoek staat in mijn geheugen gegrift. Ik had hem toen bijna een half jaar niet meer gezien en schrok van wat ik zag. Hij was sterk verzwakt en vermagerd, had voortdurend ernstige problemen met zijn maag en liep wankel rond. Hij lichtte mij uitvoerig in over zijn gezondheid en vertelde over de operatie die hij achter de rug had. Zijn houding maakte diepe indruk op me: hij had absoluut geen last van zelfmedelijden en klaagde dus niet; hij informeerde mij op nuchtere toon over de stand van zaken, gaf geduldig antwoord op mijn lekenvragen, en voegde aan dat alles jongensachtig lachend toe: ‘Het verblijf in een fysiek lichaam kan ook minder prettige kanten hebben.’ Daana gingen we aan het werk. Hij zei het antwoord op zijn dringende vragen te hebben gevonden.

‘Na mijn operatie,’ zei hij, ‘zijn de gordijnen open gegaan. Je moet me helpen met het schrijven van een boek.’ En in het uur dat volgde, schetste hij wat de inhoud van het boek zou zijn. In de kern ging het om het volgende. Om te bewerkstelligen dat de antroposofische beweging in spiritueel opzicht een eenheid zou worden, moest er begrip ontstaan voor de specifieke taken van de verschillende dochterbewegingen, instituten en personen. Aan de onderlinge wrijvingen kon alleen een einde komen, wanneer er een wederzijdse en echt *gevoelde* bewondering ontstond voor elkaars werk, waarbij onderlinge

verschillen geen aanleiding zouden vormen tot spanningen, maar juist tot sociale harmonie. Het werkelijk begrijpen van elkaars opdracht, dat was waar het volgens Bernard Lievegoed om moest gaan.

Vervolgens vertelde hij dat hij sinds de jaren dertig had geworsteld met de vraag wie de grote mensheidsleiders zijn die de strijd tegen het materialisme leiden en hoe hun werkwijze is. Over die vraag had hij indertijd vaak gesproken met vrienden als Ita Wegman, Walter Johannes Stein, Herbert Hahn en Willem Zeylmans van Emmichoven. Na de dood van de laatste in 1961 had hij erover gezwegen, maar de vraag in het binnenste van zijn ziel wakker gehouden.

Aanvankelijk wilde Bernard Lievegoed de inhoud van het boek inspreken op cassettebandjes en mij die toesturen. Ik zou er dan een leesbare tekst van maken. Maar in de zomer die volgde, lukte hem dat door zijn ziekte niet. Toen zijn situatie in oktober opnieuw verslechterde en hij begon te vrezen dat het bij een plan zou blijven, belde hij mij opnieuw op en stelde een andere werkwijze voor. Hij vroeg mij elke dag een half uur aan zijn ziekbed te komen. Door mijn aanwezigheid zou hij dan de kracht vinden om het werk te doen.

En zo ging het ook. In nog geen drie weken tijd bezocht ik hem tien keer, de eerste week vijf keer, de laatste twee weken om de dag. Tijdens de eerste acht bezoeken werd het boek in zijn geheel 'verteld'; één keer moest ik om optredende medische complicaties onverrichter zake weer weggaan, één keer spraken

wij nog over bepaalde aanvullingen. Steeds als ik zijn kamer betrad, lag hij al klaar in bed, het gehoorapparaat in zijn oren, zijn aantekenboekje opengeslagen op de dekens. En elke keer wist hij precies wat hij wilde gaan doen.

De ene verassing na de andere volgde. Het begon ermee dat hij de eerste dag afsloot met het geven van korte karakteristieken van mensen die naar zijn gevoel hadden bijgedragen aan de inhoud van het boek. Hij verzamelde zijn vrienden als het ware om zich heen voor hij echt van start ging: Ehrenfried Pfeiffer, Willem Zeylmans, Ita Wegman, Walter Kolisko, Maria Röschl, Ernst Lehrs, Herbert Hahn en Albrecht Strohschein. Ik geloof dat hij hen in zekere zin als mede-auteurs beschouwde.

De tweede verassing was dat hij alle hem bekende incarnaties behandelde van de drie mensheidsleiders waar het in het boek om gaat.

Tenslotte was er de verassing van het laatste hoofdstuk, dat veelbetekenend ‘De strategie van de tegenmachten’ heet. Strategie, geestesstrijd, slagveld, tegenmachten... het zijn de begrippen die de toon van het laatste hoofdstuk, eigenlijk van het hele boek, mede bepalen. Lievegoed was ook een strijder; hij dacht in termen van zet en wederzet. Nooit zal ik het paradoxale van de situatie vergeten: fysiek was Lievegoed zo kwetsbaar als maar mogelijk, maar geestelijk was hij onaantastbaar geworden. Niets kon hem meer deren. Het valt te hopen dat iets van die geestelijke vastberadenheid via zijn boek doorstroomt naar de antroposofische beweging.

Hij had de laatste maanden nog maar een enkel doel: het tot stand brengen van het boek. ‘Als het gdaan is,’ zei hij, ‘kan ik mij voor ik sterf nog aan wat persoonlijke dingen wijden.’ Vooral de laatste bijeenkomsten was te merken dat hij verlangde naar het moment dat hij kon zeggen: het is voltooid. Dat is op het nippertje gelukt; we hadden geen week, zelfs geen drie of twee dagen meer moeten wachten. Hij verzwakte van dag tot dag verder en kon uiteindelijk zelfs zijn arm nauwelijks nog omhoog brengen om te groeten. Maar hij liet zich er niet door afleiden. Stap voor stap, tot aan het laatste hoofdstuk toe, werkte hij het boek uit, zorgvuldig elk detail met de grootste ernst verwoordend.

Bernard Lievegoed was er zich van bewust dat *Over de redding van de ziel* niet zomaar een boek is. De inhoud, zo meende hij, moest niet slechts voor kennisgeving worden aangenomen, maar intensief verwerkt door personen, ledengroepen en instituten. In ons laatste gesprek zei hij vurig te hopen dat de inhoud zou worden ‘opgenomen door de antroposofische beweging, niet alleen met het hoofd, maar vooral ook met het hart’. Hij wist dat zijn boodschap tal van nieuwe vragen zou opwerpen, vooral ook doordat zij elementen bevat die in de antroposofische beweging niet onomstreden zijn. Het ging hem er echter om een intensief zoeken op gang te brengen. ‘Als dit boek,’ zo zei hij, ‘een welles-nietes discussie oproept over hetgeen aan nieuwe esoterische inzichten naar voren wordt gebracht, mist het zijn doel. Ik

hoop dat de lezers langere tijd in hun innerlijk met de gegeven antwoorden willen leven en ook met de nieuwe vragen die erdoor worden opgeroepen. Een oordeel dat te snel wordt geveld, bijvoorbeeld doordat niet direct duidelijk is hoe de nieuwe inzichten zich verhouden tot wat Rudolf Steiner heeft gebracht, doet de deur naar de geestelijke wereld weer dicht.’

Verder wilde hij waarschuwen tegen een dogmatische omgang met de inhoud. Met name wat hij in de laatste twee hoofdstukken naar voren brengt over nabije toekomst, beschouwde hij niet als onomstotelijke zekerheden, maar als mogelijkheden. ‘Juist waar het gaat om de toekomst,’ zei hij, ‘is het nodig een open en onbevangen geest te bewaren.’

De tekst zoals die nu voor u ligt is gemaakt op basis van de door Bernard Lievegoed ingesproken beschouwingen. Bij het schrijven ben ik steeds zo dicht mogelijk bij het gesproken woord gebleven. De opzet en de indeling van het boek zijn van hem. De titels van de hoofdstukken heb ik aan het geheel toegevoegd, evenals de literatuurverwijzingen achterin het boek.

Tot slot nog een persoonlijke opmerking. Tijdens de uren aan zijn ziekbed werd ik keer op keer diep getroffen door de grote ernst waarmee Bernard Lievegoed sprak. Elk woord kwam uit de kern van zijn wezen. Wanneer die ernst ook in de lezers wordt gewekt, zo geloof ik, ontstaat er een basis voor spirituele samenwerking, niet alleen voor de mensen die

op aarde zijn, maar ook voor hen die aan gene zijde verblijven. Want toen Bernard Lievegoed op 12 december 1992 stierf, liet hij weliswaar de inhoud van zijn geestelijk testament in het volste vertrouwen op aarde achter, de stemming ervan nam hij echter meer naar de geestelijke wereld. Het boek wordt dan ook niet alleen 'gelezen' door de levenden hier op aarde, maar ook door de gestorvenen en ongeboren zielen in de geestelijke wereld. Het boek kan mijn inziens dan ook worden gezien als een innerlijke werkplaats die open staat voor alle zielen - ongeboren, levend of gestorven - en waar geestelijke samenwerking kan ontstaan.

Jelle van der Meulen

Amsterdam, januari 1993

De eerste dag

Over het waarom van dit boek

Beste vrienden, dit wordt een ander soort publikatie dan jullie van mij gewend zijn. De oorzaak daarvan ligt in het feit dat ik door mijn ziekte niet meer kan schrijven. Daarom vertel ik mijn vriend Jelle van der Meulen wat ik te zeggen heb. Met behulp van een cassetterecorder zal hij dit opnemen en er dan een leesbaar geheel van maken.

Ik wil iets naar voren brengen dat mij zestig jaar heeft bezig gehouden, vanaf de jaren dertig. Aan het eind van mijn studie medicijnen was ik vaak in het Goetheanum te Dornach, de plaats waar Rudolf Steiner het centrum van de antroposofische beweging had gevestigd, en in de Ita-Wegman-kliniek in Arlesheim, een paar kilometer daarvandaan. Ik kwam er in aanraking met wat de antroposofie te bieden had buiten het geschreven en gedrukte woord. In die tijd was er veel minder dan nu gepubliceerd van het werk van Rudolf Steiner, althans van zijn voordrachten.

In die jaren woedde in Dornach de zogeheten ‘bodhisattva-strijd’.¹ De heer Arenson hield in die tijd voordrachten om de leden van de Antroposofische Vereniging ervan te overtuigen dat Rudolf Steiner een incarnatie was van de Maitreya-boeddha, die een van de twaalf zogeheten bodhisattva’s is. Over deze geestelijke wezens kom ik nog te spreken. In de kringen van jongere leden, waartoe ik ook behoorde, ging de aandacht uit naar hele andere problemen. Maar voor zover we ons ermee bezig hielden, meenden we dat de visie van Arenson niet kon kloppen.

Wij hielden ons intensief bezig met een bepaalde uitspraak van Rudolf Steiner. Nadat deze in de jaren twintig een periode met een groep jongeren had gewerkt, had hij bij het afscheid tegen hen gezegd: ‘Ik verwacht dat jullie over drie maanden, als wij elkaar weer zien, weten in welke geestesstroming jullie staan.’ Met die opdracht stuurde hij de jongeren naar huis. Ik was er niet zelf bij, maar voor de mensen waar ik in de jaren dertig mee te maken had, leefde die uitspraak nog heel sterk. Wij vroegen ons af wat Rudolf Steiner met die opdracht wilde bereiken, en ook wat eigenlijk een geestesstroming is.

We gingen op zoek naar antwoorden en vroegen ons af of de uitspraak betrekking kon hebben op de conflicten die zich na de dood van Rudolf Steiner openbaarden in de Antroposofische Vereniging.² Er waren, zoals bekend, groepen van leden die zich meer tot Ita Wegman aangetrokken voelden, en andere die meer georiënteerd waren op Albert Steffen of Marie Steiner. Tussen die groepen bestond veel

onbegrip over en weer, hetgeen tot uiting kwam in hevige meningsverschillen. Wij vroegen ons indertijd af of Rudolf Steiner tegen de jongeren had willen zeggen: onderzoek je eigen karmische achtergrond om de conflicten in de vereniging beter te begrijpen.

Wij hadden echter het gevoel dat de uitspraak van Rudolf Steiner op iets anders betrekking had. De conflicten in de vereniging hadden ons inziens te maken met het karma tussen de betreffende groepen. Die groepen hadden wel problemen met elkaar, maar stonden niettemin in één en dezelfde *geestesstroming*. Binnen de antroposofische beweging is pluriformiteit en differentiatie te vinden. Maar al die diverse groepen, daar waren wij jongeren van overtuigd, stonden in de antroposofische stroming.

Vervolgens stelden wij onszelf de vraag of Rudolf Steiner met zijn opdracht misschien had willen wijzen op de karmische spanningen tussen de zogeheten platonici en aristotelici. Over die spanning had hij gesproken na de oprichting van de nieuwe Antroposofische Vereniging in 1923. Ook overwogen wij of hij doelde op de zogenoemde ‘Christentum-müde’ en ‘Christentum-sehsüchtige’ zielen, waar hij ook over had gesproken; dat zijn heel simpel gezegd de zielen die moe waren van het christendom, en de zielen die juist naar het christendom verlangden.³ Maar ook deze twee mogelijkheden leken ons onwaarschijnlijk. Ook hier betrof het geen karmische spanningen *tussen verschillende geestesstromingen*, maar spanningen *binnen één stroming*, namelijk de antroposofie.

Wat is een geestesstroming? Een geestesstroming hangt samen met de ontwikkeling van de mensheid als geheel. Die ontwikkeling wordt door de hogere hiërarchische wezens geleid. In voorchristelijke tijden hadden die goddelijke wezens de leiding geheel in handen; in de nachristelijke tijd geven zij de leiding steeds meer over aan de mensen zelf.

In de eerste plaats zijn het de eerder genoemde bodhisattva's die zich met de ontwikkeling van de mensheid bezighouden.⁴ Zij komen uit de sfeer van Mercurius en hebben de geestelijke rang van aartsengel. Zij vormen een kring van twaalf, waarvan Christus de dertiende, in het centrum is. Om de beurt treedt een van hen naar voren om tijdens een periode van 5000 jaar de leiding van de ontwikkeling van de mensheid op zich te nemen. Elke volgende bodhisattva brengt dan een heel eigen impuls voor de mensheid.

Een bodhisattva incarneert zich niet als mens en werkt vanuit de geestelijke wereld in op bepaalde menselijke individualiteiten. In de geesteswetenschap worden dat 'incorporaties' genoemd. De menselijke individualiteiten die door een bodhisattva worden uitgekozen, moeten natuurlijk een geestelijke rijpheid hebben bereikt om zo'n incorporatie mogelijk te maken. Pas aan het eind van zo'n periode incarneert een bodhisattva zich eenmaal in een menselijk lichaam, en wel om de geestelijke rang van boeddha te kunnen bereiken.

De bodhisattva die thans de leiding heeft, de Maitreya-boeddha genaamd, heeft als specifieke taak

begrip te wekken voor het christendom door het Woord. De vorige bodhisattva, die zeshonderd jaar voor Christus tot Gautama-boeddha werd, had tot taak de leer van het medelijden te brengen. De werkzaamheid van deze boeddha was een voorbereiding op het mysterie van Golgotha, waar Christus de impuls van de liefde bracht.

Dan is er nog een geheel andere kring van twaalf. Die kring bestaat niet uit geestelijk-hiërarchische wezens, maar uit mensen. Het gaat om menselijke individualiteiten die in hun ontwikkeling zover gevorderd zijn, dat zij in hun bewustzijn kunnen opstijgen tot tenminste de tweede hiërarchie.⁵ Zij kunnen met de hoge wezens uit deze kosmische hiërarchie in contact treden en beraadslagen over wat de ontwikkeling van de mensheid aan impulsen nodig heeft. Zij zijn de grote mensheidsleiders, ook wel de grote ingewijden genoemd.

Mijn antroposofische vrienden en ik kregen meer en meer het idee dat het thema van de geestesstromingen met deze mensheidsleiders samenhangt. Rudolf Steiner spreekt in dit verband wel van de ‘Zonnenloge’, of ook wel de ‘Witte Loge’. Ook in het hart van deze kring staat Christus, als dertiende. Om de beurt of groepsgewijs zijn deze mensheidsleiders actief in de ontwikkeling van de mensheid. Het is nu onze taak om te zoeken naar de mensheidsleiders die in onze tijd de belangrijkste impulsen brengen. Wij hebben inzicht in hun wezen en werkwijze nodig om de duistere krachten te weerstaan, die volgens Rudolf Steiner rond het jaar 2000 en daarna volop werkzaam

zullen zijn. Wie vandaag de dag rondkijkt in de wereld, ziet dat die krachten reeds actief zijn.

Ik heb mij zestig jaar bezig gehouden met de vraag: wat is de rol van deze mensheidsleiders en hoe kunnen wij hun activiteiten herkennen? Op een gegeven moment werd mij door leden van de Antroposofische Vereniging gevraagd: wat is nu de betekenis van Rudolf Steiner voor de antroposofie en wat die van Christian Rosenkreutz? Dat was toen aanleiding om mij bezig te houden met de individualiteit die we allemaal kennen in zijn incarnatie als Rudolf Steiner, en met de individualiteit die altijd in het verborgene heeft gewerkt en die in de esoterische wetenschap wordt aangeduid met de naam Christian Rosenkreutz.⁶

Maar bij mijn onderzoek stuitte ik op een innerlijke muur. Het was of de geestelijke wereld de werkelijkheid met betrekking tot de relatie tussen deze twee mensheidsleiders nog niet wilde prijsgeven.

Het bijzondere van deze mensheidsleiders is dat zij gewone mensen zijn. Zij moeten niet alleen geboren worden, maar ook leren spreken, onderwijs volgen, enzovoort, omdat zij hetgeen zij te brengen hebben, moeten hullen in de jas van hun tijd. Zij moeten door en door thuis raken in de cultuur waarin zij werken. Dat betekent dat de achtereenvolgende incarnaties van deze leiders vaak heel verschillend van elkaar kunnen zijn. In de ene cultuur krijgt hun werk een heel ander uiterlijk aanzien dan in de andere.

Waarom moeten wij zonodig iets weten van die mensheidsleiders? En waarom moeten wij voor onszelf

kunnen bepalen op wie van die leiders wij in de eerste plaats georiënteerd zijn? En: gaat het daarbij om keuzes die je per incarnatie maakt? Of ben je door al je incarnatie heen verbonden met een bepaalde mensheidsleider? Allemaal open vragen... Maar één ding is zeker: het kennen van je eigen geestesstroming is van groot belang om de rode draad te kunnen vinden van je eigen levensloop. Het herkennen van de dieper liggende doelstelling van je huidige incarnatie, dat is waar het om gaat. Als de taak die je in dit leven hebt een spirituele is, zal er een verbinding zijn met een van de geestesstromingen.

Na de dood van Willem Zeylmans van Emmichoven in 1961 heb ik met deze problematiek in eenzaamheid moeten leven. Telkens kwam het thema terug, maar telkens waren er remmingen die er de oorzaak van waren dat ik niet kon doorbreken tot werkelijk inzicht in deze kwestie. Wel werd mij steeds meer duidelijk dat Rudolf Steiner met de term ‘geestesstroming’ duidde op stromingen die samenhangen met de ontwikkeling van de gehele mensheid, en niet alleen met bepaalde groepen of cultuurperioden.

Voor ik ertoe over ga iets over de geestesstromingen te zeggen, moet eerst nog een ander punt worden aangestipt. Toen ik in de jaren dertig in Dornach kwam en al gauw lid werd van het bestuur van de Antroposofische Vereniging in Nederland, werd er door de mensen met wie ik optrok heel vrijmoedig over karma gesproken. Het is de tegenkrachten indertijd gelukt om dat bijna onmogelijk te maken in

de Antroposofische Vereniging. Door de strijd die in 1935 leidde tot de splitsing in de vereniging was het woord karma bijna taboe geworden. Nog steeds is het in de antroposofische beweging niet gebruikelijk om vrijmoedig te spreken over karma en reïncarnatie.

Om echter inzicht te krijgen in de geestesstromingen waar Rudolf Steiner op doelde, is het noodzakelijk vrijmoedig over karma en reïncarnatie te spreken. Ik heb daarom besloten en de moed opgevat, nu ik aan het eind van mijn leven ben gekomen, jullie te vertellen over mijn onderzoek naar de karmische achtergronden van de drie geestesstromingen. Ik beschouw dit boek als een geestelijk testament, bedoeld voor alle antroposofen die strevend en zoekend in hun leven staan.

Wat ik in de komende dagen zal uitspreken, heb ik te danken aan een groot aantal oudere leden. Met hen voerde ik vele gesprekken en ik kreeg dan vaak uitspraken te horen die Rudolf Steiner in persoonlijke gesprekken had gedaan. Veel van wat ik in de komende dagen zeg, is op dergelijke uitspraken gebaseerd. Ik realiseer mij dat veel van wat ik naar voren breng, niet gedocumenteerd kan worden. Het is niet anders. Veel zou verloren gaan, wanneer ik mij niet uitsprak.

Ik wil graag de namen noemen van de mensen die mijn belangrijkste gesprekspartners waren. Als eerste noem ik Ehrenfried Pfeiffer. Velen zullen weten dat hij degene is die de zogeheten bloedkristallisatieproef ontwikkelde.⁷ Ook had hij de wetenschappelijke fundering

op zich genomen van de biologisch-dynamische landbouw. In de jaren dertig kwam hij drie keer per jaar naar Loverendale in Zeeland, een biologisch-dynamisch bedrijf waar hij mee verbonden was. Op de terugweg kwam hij dan langs in Zeist om bij mij te overnachten. Hij had een Citroën met voorwielaandrijving, wat in die tijd een hele bijzonderheid was... Van die gelegenheden maakte ik gebruik om Pfeiffer, die nauw met Steiner had samengewerkt, vele vragen te stellen. Altijd gaf hij lankmoedig antwoord op mijn vragen. Pfeiffer was nog student toen hij Steiner ontmoette en deze behandelde hem als zijn aangenomen zoon. Hij begeleidde diens studie en aan het begin van elk semester moest Pfeiffer met de lijst van colleges en cursussen komen om te overleggen wat hij zou gaan doen. Steiner zei dan: volg die en die colleges, die en die practica. En aan het eind moest Pfeiffer dan komen vertellen wat hij allemaal had geleerd.

Bovendien reisde Pfeiffer vaak met Steiner mee als deze met de auto onderweg was. Tussen Stuttgart en Dornach bijvoorbeeld voerde Pfeiffer lange gesprekken met Rudolf Steiner. Deze heeft dingen tegen Pfeiffer gezegd, die hij verder tegen niemand anders heeft gezegd. Veel daarvan heeft Pfeiffer mij verteld. Zo is er het volgende verhaal, dat mij enorm heeft geholpen tijdens de dramatische jaren van de splitsing in de vereniging.

Op een avond was Pfeiffer gekomen om voor de medewerkers van ons heilpedagogische instituut het

Zonnehuis een lezing te houden over het eerste Goetheanum. Dat deed hij op een heel intieme wijze... Na afloop zaten we bij elkaar en ik vroeg hem toen: hoe is het in vredesnaam mogelijk dat mensen rond Rudolf Steiner, die op zichzelf heel verstandige en zelfs ook aardige mensen zijn, met elkaar zoveel problemen maken? Zij lieten alles mislukken doordat zij niet konden en kunnen samenwerken.

Pfeiffer keek mij toen aan en zei: ik vroeg doctor Steiner een keer wat de oorzaak was van de problemen die in de 'driegeledingstijd' rond initiatieven als 'Der Kommende Tag' waren ontstaan.⁸ Rudolf Steiner zei toen: je moet goed begrijpen dat veel van onze vrienden een tussen-incarnatie doormaken, waarin oud en negatief karma versneld wordt afgewerkt, opdat ze in de komende incarnatie, waarin het er echt op aan komt, van dat slechte karma verlost zullen zijn. Daarom, zei Steiner verder, moeten we alle mislukkingen verdragen en doorlijden... Dit beeld heeft mij enorm geholpen. Ik heb veel van de pioniers in de antroposofische beweging sindsdien met andere ogen bekeken.

Over Willem Zeylmans van Emmichoven zal ik nu niet veel zeggen. Ik heb in diverse publikaties over hem gesproken, onder andere in *Het oog van de naald*. Ik beschouw Willem Zeylmans als een van de weinige echte occultisten in de antroposofische beweging. Hij had zelf geestelijke ervaringen, die hij controleerde en die voor hem op waarheid berustten. Soms sprak hij daar in gesprekken over. Als hij dan iets vertelde over zijn geestelijke inzichten, zei hij er bij:

denk eraan, geloof niet wat ik je zeg! Neem het als werkhypothese, leef er een tijd mee en zie dan of het voor jou vruchtbaar is of niet. Hij wilde niemand iets opdringen en de mensen vrij laten.

Ook op het leven en werk van Ita Wegman zal ik hier niet ingaan. In de komende dagen zal ik over haar nog uitvoerig spreken, omdat haar lot nauw verbonden is met dat van Rudolf Steiner. Zoals de lezers van *Het oog van de naald* weten is zij heel belangrijk geweest voor mijn geestelijke ontwikkeling. Zo heeft zij mij gesteund bij de introductie van de heilpedagogie in Nederland.

Dan is er Walter Johannes Stein. Hij was een heel merkwaardige persoonlijkheid. Hij was wiskundige, maar werd door Rudolf Steiner naar de eerste Waldorfschool gehaald om er geschiedenis te geven. Hij had altijd een zakboekje op zak, dat hij te voorschijn haalde zodra hij Steiner ontmoette. Hij stelde dan de ene vraag na de andere en noteerde de antwoorden. Dat deed hij op weg naar de auto, op weg naar een voordracht, overal. Steiner gaf hem dan altijd antwoord, soms met een beetje ironie, maar meestal heel ernstig en concreet.

Walter Johannes Stein had een fenomenaal geheugen en in de gesprekken die ik veelvuldig met hem voerde, vertelde hij me veel van de dingen die Rudolf Steiner had gezegd.

Stein was ook iemand die in zijn enthousiasme in openbare voordrachten wel eens verder ging in het spreken over esoterische onderwerpen dan verantwoord was. Maar zijn enthousiasme was van dien

aard, dat ik het gevoel had: de geestelijk wereld vergeeft het hem. Een ontmoeting met Stein, onder vier ogen of in een kleine kring, was altijd een rijk geschenk. Overigens heeft Walter Johannes Stein een belangrijk boek geschreven over de graal, waarin hij ook uitvoerig ingaat op *Parzival* van Wolfram von Eschenbach. Dat boek heet *Das neunte Jahrhundert* en is gepubliceerd bij Mellinger Verlag in Stuttgart.

De arts Eugen Kolisko was een heel andere persoonlijkheid. Hij was een echte Wener, door en door. Als je hem voor een groep zag spreken, het hoofd opzij en de handen in de lucht tekenend, dan zag je iemand die leefde in de imaginatieve wereld. Hij was intens verbonden met de zeven metalen. Omdat ook ik geïnteresseerd was in de metalen, probeerde ik meer van hem erover te weten te komen.

Ook Maria Röschl kwam uit Wenen, maar zij was van geboorte een Poolse. Zij had oude talen gestudeerd en was door Steiner gevraagd die vakken op de Waldorfschool te doceren. Zij was iemand die geheel georiënteerd was op de ziel, op de binnenwereld. Zij was extreem bijziende en droeg een bril die niet sterk genoeg was. Toen ik haar vroeg waarom zij geen sterkere bril nam, zei zij: ik wil de wereld niet scherp zien, al die gezichten en mensen storen mij! Aan haar kon je zien wat iemand kan bereiken die de weg naar binnen gaat. Door haar inzicht in de ziel heeft zij heel veel mensen een dienst bewezen.

Ook haar man Ernst Lehrs hoorde tot mijn gesprekspartners. Hij was iemand die veel sprak en veel wist. Een heel aimabel mens, met wie ik een keer

veertien dagen lang aan de *Landbouwcursus* van Rudolf Steiner heb gewerkt.

In mijn leven zijn drie geestesreuzen geweest: Willem Zeylmans van Emmichoven, Ehrenfried Pfeiffer en Herbert Hahn. De eerste heeft veel betekend voor mijn geestelijke ontwikkeling; de tweede heeft mij bewust gemaakt van de kosmische taak van de moderne Rozenkruiser. De derde, Herbert Hahn, heeft veel betekend voor de ontwikkeling van mijn zieleleven. Hij heeft mij geleerd hoe je vanuit je gevoel, door *invoelen*, kunt begrijpen wat mensen, dieren, planten en mineralen zijn. Over dat laatste wil ik nog iets vertellen.

Hahn was een van de merkwaardigste persoonlijkheden die ik in mijn leven heb ontmoet. Hij was geboren in Estland uit Duitse ouders die geëmigreerd waren; hij studeerde Germaanse talen in Berlijn. Tijdens de eerste wereldoorlog was hij tolk in kampen voor Russische krijgsgevangenen. Bovendien was hij ook censor: hij moest de brieven lezen die de gevangenen schreven en ontvingen. Sommige van de brieven bestonden uit geschreven kopieën van voordrachten van Rudolf Steiner. Toen de oorlog voorbij was, ging hij naar Dornach om Rudolf Steiner te ontmoeten. Al gauw zette Rudolf Steiner hem aan het werk als leraar aan de eerste Vrije School, te Stuttgart.

Herbert Hahn was een talengenie. Hij sprak zes talen vloeiend en kon er nog meer lezen. Toen hij veel later in Nederland kwam wonen, hield hij zes

weken na zijn aankomst een openbare voordracht in Rotterdam, in het Nederlands... Hahn was in veel opzichten een 'hartenmens'. Zijn interesse ging altijd uit naar individuele mensen. Toen na de dood van Rudolf Steiner de problemen in de vereniging ontstonden en alle leden die geen fervente aanhanger van Marie Steiner waren van de school in Stuttgart moesten vertrekken, vertrok hij naar Nederland. Hij werd hier leraar Duits en geschiedenis.

Hahn hield tijdens de crematie van mijn eerste vrouw een rede, waarin hij haar wezen beschreef. Dat leidde tot een innige vriendschap, wat tot gevolg had dat hij op de zolderverdieping van mijn huis in Zeist kwam wonen. Elke zondagochtend ging ik naar boven en luisterde naar zijn verhalen over zijn ontmoetingen en gesprekken met Rudolf Steiner. Door hem kreeg je van Rudolf Steiner een totaal ander beeld dan door welke andere antroposoof ook. Hij schetste het beeld van de *mens* Steiner. Hij wist alle mogelijke kleinigheden te vertellen, met grote warmte en opmerkingsgave. Als ik dan weer naar beneden ging, had ik altijd het gevoel alsof Rudolf Steiner zelf aanwezig was geweest.

Je hoeft zijn hoofdwerk *Vom Genius Europas* maar open te slaan, om te zien hoe hij met grote, haast religieuze aandacht kon kijken naar een landschap, een boom, een straatcène... Hahn was een mens met een grote liefde voor de gewone dingen van het leven; in die gewone dingen zag hij altijd iets bijzonders, en het lukte hem altijd zijn verwondering daarover op je over te brengen. Als je met Hahn een

wandeling maakte, liet hij je de dingen zien: de bloemen, de dieren, de stenen. Hij leerde je kijken naar een oleander, een cipres, een rozemarijnstruik... Hij was echt een mens van de ziel. Hij leerde mij de wereld niet alleen vanuit het denken te ervaren, maar ook vanuit het gevoel. Hij maakte je duidelijk dat het gevoel een belangrijke leermeester is. Hij was iemand die in alle opzichten de redding van de ziel nastreefde.

De tweede dag

De drie geestesstromingen

Ik hoop dat ik de lezers niet heb verveeld met mijn verhaal van gisteren over een tijd die inmiddels allang voorbij is. Het was echter nodig daar op in te gaan om duidelijk te maken dat het thema van deze publikatie een lange geschiedenis heeft en diep in de ontwikkeling van de antroposofie is geworteld.

Vandaag wil ik een eerste schets geven van de drie geestesstromingen die in het boek centraal staan. De eerste geestesstroming is die van de antroposofie zelf. In de *Anthroposophische Leitsätze*, die Rudolf Steiner in het laatste jaar van zijn leven schreef en wekelijks in het weekblad *Das Goetheanum* publiceerde, omschrijft hij het doel van de antroposofie als volgt. ‘Anthroposophie ist ein Erkenntnisweg’, zo stelt hij daar, ‘der das Geistige im Menschenwesen zum Geistigen im Weltenall führen möchte.’ Vertaald zou dat zo kunnen luiden: ‘Antroposofie is een weg van inzicht die het geestelijke in het wezen van de mens wil voeren naar het geestelijke in de kosmos.’⁹

Het gaat bij de antroposofie dus om een weg van inzicht, een 'Erkenntnisweg'. Eigenlijk is het woord 'Erkenntnis' moeilijk te vertalen. 'Kenniss' volstaat niet, aangezien dat een te uiterlijk begrip is. Het woord inzicht is passender, alhoewel ook dat de lading niet geheel dekt. Vandaar dat ik zo nu en dan het Duitse 'Erkenntnis' zal gebruiken.

Het was, zoals bekend, Rudolf Steiner die de antroposofie bracht. In hem kunnen we de mensheidsleider zien, de menselijke ingewijde, die tot taak had het inzicht in geestelijke werkelijkheden voor westerse begrippen toegankelijk te maken. Je zou kunnen zeggen: hij verbond zich zo met de begrippen die in de huidige cultuur opgeld doen, dat hij ze kon omvormen tot begrippen waarmee de geestelijke wereld voor het inzichtelijke denken toegankelijk werd.

Om de achtergronden te begrijpen van de ontwikkeling van de antroposofie moet je je verdiepen in het lot van Rudolf Steiner, niet alleen in zijn incarnatie als Steiner, maar ook in zijn vorige incarnaties. Dat we zijn incarnaties kennen, komt doordat hij daarover met Ita Wegman heeft gesproken. In een uitgave die in 1976 verscheen en die bedoeld was voor leden van de Antroposofische Vereniging, wordt weergegeven wat hij Ita Wegman heeft meegedeeld over zijn vorige incarnaties. Dat boek is geschreven door Margarete en Erich Kirchner-Bockholt en heet *Die Menschheitsaufgabe Rudolf Steiners und Ita Wegman*.¹⁰

De eerste incarnatie van Rudolf Steiner valt relatief laat in de ontwikkeling van de mensheid, zo omstreeks

3000 jaar voor Christus. We vinden die incarnatie beschreven in het zogeheten Gilgamesj-epos. In dat epos wordt verteld over de ontmoeting tussen twee zielen: Gilgamesj zelf, waarvan Rudolf Steiner in een voordracht nadrukkelijk zei dat deze een oude ziel was en dus al veel vaker was geïncarneerd, en Enkidoe, een heel jonge ziel die op dat moment zijn eerste incarnatie doormaakt.¹¹ Kenmerkend voor Gilgamesj, de oude ziel, is dat zijn *wil* al een sterke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Gilgamesj is dan ook een heerser; in het epos wordt hij een usurpator genoemd. Verteld wordt dat hij zichzelf tot koning van het Babylonische Oeroek had uitgeroepen.

Deze Gilgamesj nu ontmoet Enkidoe (die vroeger ook wel Eabani werd genoemd), die beschreven wordt als een volkomen onaards wezen, als een mens die nog geheel leeft in de kosmische werkelijkheid. Deze Enkidoe is de eerste incarnatie van Rudolf Steiner. Hij leeft tussen de dieren en heeft nog geen enkele aardse ervaring. Pas door de erotische verleidingskunsten van een priesteres van het Isjtjar-heiligdom te Oeroek, ontwaken in Enkidoe de eerste astrale belevingen. Er worden in hem emoties en gevoelens gewekt, hetgeen hem tot mens maakt. Het gevolg is ook dat de dieren zich van hem afwenden. Als hij Gilgamesj ontmoet, ontstaat er tussen die twee een diepe vriendschap. (Tussen haakjes: het Gilgamesj-epos is onlangs opnieuw in het Nederlands vertaald en ik raad iedereen aan het te lezen.)

In het epos wordt vervolgens verteld hoe de twee vrienden samen strijd voeren tegen de grote zwarte

magiër Choembaba en tegen de ‘Hemelstier’. Na het gevecht tegen de stier komt Enkidoe te overlijden en blijft Gilgamesj alleen achter. Deze gaat vervolgens op zoek naar het eeuwige leven. Hij ervaart het sterven van Enkidoe als iets heel smadelijks en wil zelf aan dat lot ontsnappen.

In het westen - in het Burgenland - vindt hij een mysterieplaats die wordt geleid door Oetnapisjtim. Deze hoge ingewijde laat hem een aantal beproevingen doormaken, opdat hij zich kan verbinden met het eeuwige leven. Deze Oetnapisjtim wordt in de bijbel Noach genoemd en is een incarnatie van Manoe; over deze Manoe kom ik verderop in dit boek nog te spreken.

In de voordrachten die Steiner hield tijdens de Kerstbijeenkomst van 1923, waar de Antroposofische Vereniging een geheel nieuwe inrichting kreeg, schilderde hij hoe deze twee zielen, Gilgamesj en Enkidoe, in een aantal volgende incarnaties elkaar steeds weer opzoeken en een gemeenschappelijk lot doormaken. Ik zal dat nog uitvoerig behandelen. Maar uit de reeks incarnaties blijkt dat zij, juist doordat zij zulke tegengestelde naturen zijn, elkaar steeds aanvullen. Wat de een niet kan, kan de ander, en omgekeerd. Zo zal ook Rudolf Steiner in de huidige tijd, of in de nabije toekomst, samen met zijn ‘zusterziel’ geïncarneerd zijn om het werk te voltooien dat hij aan het begin van deze eeuw is begonnen.

In voorchristelijke tijden werd het inzicht in het geestelijk zijn van de kosmos gebracht in de mysterieplaatsen. Alle mysteriën waren toen

wijsheidsmysteriën. Het ging om kleine aantallen mensen die een speciale weg gingen om die wijsheid, dat inzicht in de geestelijke wereld, te bereiken. Michaël was degene die als centrale zonnegeest de kosmische intelligentie vertegenwoordigde.¹² Door die kosmische intelligentie te ‘beheren’, hielp hij de mensen het inzicht te bereiken. Hij was degene die de mensen inspireerde, die de inzichten ‘inblies’ die op dat moment nodig waren. Maar zoals de lezers ongetwijfeld weten - Rudolf Steiner heeft daar immers vaak op gewezen - heeft Michaël zich teruggetrokken en de ontwikkeling van de intelligentie overgelaten aan de mensen.

De kosmische intelligentie is daarmee menselijke intelligentie geworden. Deze intelligentie moet zo ontwikkeld worden dat de wijsheid vermenselijkt aan Michaël wordt teruggeschonken. Dit is een van de sleutelgedachten van de Michaëlschool, die in aardse zin werd gesticht tijdens de eerder genoemde Kerstbijeenkomst van 1923.¹³ Doordat wij door onze innerlijke activiteit datgene omvormen wat ons als kosmische wijsheid wordt geschonken, bijvoorbeeld in de spreuken en teksten die in de Michaëlschool worden uitgesproken, schenken wij Michaël de wijsheid terug, echter menselijk en individueel gemaakt. Pas door die innerlijke daad, die omvorming van het kosmische inzicht tot menselijk inzicht, kan de wijsheid van Michaël een werkzame betekenis krijgen voor de toekomst. Het gaat hierbij om een weg die iedereen kan gaan, op haar of zijn eigen wijze.

Er zit aan dit terugschenken aan de kosmos nog een ander aspect dat hier genoemd moet worden. In de Grondsteenspreuk,¹⁴ die Rudolf Steiner tijdens de Kerstbijeenkomst van 1923 uitsprak, staan de regels:

‘Want de wereldgedachten van de Geest
werken in het wereldwezen, om licht smekend...’

Dit is typisch aristotelisch gedacht! De geest is in de werkelijkheid, niet erachter of erboven, zoals Plato dat dacht. De geest is in de werkelijkheid verborgen, en verlangt naar het licht... Het is de taak van de mens zich zo met de werkelijkheid te verbinden, dat de geest in de materie wordt vermenselijkt, bevrijd...

Deze geestesstroming, die van Rudolf Steiner en de antroposofie, is heel belangrijk in de ontwikkeling van de mensheid. Maar zij is nog jong vergeleken bij de andere twee stromingen. En zij kon pas haar huidige vorm krijgen nadat aan twee voorwaarden was voldaan.

Ten eerste moest het zogeheten Kali-Joega afgelopen zijn, het ‘duitere tijdperk’ dat duurde van 3101 voor Christus tot 1899 na Christus. Gedurende die periode raakte de mens meer en meer afgesloten van de geestelijke wereld en ontwikkelde hij een innerlijk zelfstandig zieleleven. Pas na het Kali-Joega kon opnieuw de weg naar de goddelijke hiërarchieën worden begaan.

Ten tweede moest er een ingewijde zijn die de kosmische wijsheid in aardse vorm, in aardse taal kon kleden. Michaël sprak geen Duits! En dat is wat Rudolf

Steiner heeft gedaan: zich zo verbinden met de aarde en de aardse begrippen, met de taal en de kunst, met de sociale verhoudingen enzovoort, dat hij de wijsheid van Michaël tot antroposofie kon maken, tot aardse en menselijke wijsheid.

Wat is de grote taak van de antroposofie? De geest in de materie zucht naar verlossing door het inzicht van de mens. Dus gaat het in de antroposofie om de ‘Erkenntnis’ met betrekking tot het wezen van de materie, van de natuur, van de kosmos, van de mens... Dat is wat Rudolf Steiner heeft gebracht. De Michaëlschool hoort dan ook geheel tot de stroming van de antroposofie. Deze impuls uit zich ook in alles wat te maken heeft met onderwijs, met cursussen, met werkgroepen en studiegroepen en dergelijke.

Bijna alle mensen die op de antroposofie afkomen, komen binnen via deze stroming. Maar veel van hen gaan na verloop van tijd beleven dat ze nog iets anders willen dan alleen maar inzicht. Het eerste wat opvalt is dat er mensen zijn die willen *doen*. Dat zijn mensen die met hun handen de wereld willen veranderen, willen veredelen, tot een kunstwerk willen maken. Rudolf Steiner heeft eens gezegd dat het de taak van de Rozenkruisersstroming is om de aarde om te vormen tot een kunstwerk, zodat het als kiem kan dienen voor een toekomstige incarnatie van de aarde, de zogenaamde Jupiterfase. Alles wat niet door de mens is gevormd, zal afvallen en niet mee kunnen in die volgende fase.¹⁵

Deze tweede stroming heeft zijn naam gekregen

van Christian Rosenkreutz, die in zijn laatste incarnaties onder die naam bekend is geworden. Deze Christian Rosenkreutz heeft een veel langere voorgeschiedenis dan Rudolf Steiner. Een belangrijke voorchristelijke incarnatie van deze individualiteit was Hieram Abiff, de bouwer van de tempel van Salomo in Jeruzalem.¹⁶ Salomo was een mens met grote kosmische inzichten. Hij kende de kosmische maten van de tempel, maar kon niet vaststellen hoe dik een balk moest zijn om te voorkomen dat het dak zou instorten. Daar had hij een bouwmeester voor nodig die om kon gaan met de aarde. Salomo, die zelf een nakomeling was van Abel, moest daarvoor een nakomeling van Kain vinden.

Hieram spreekt in de Tempellegende (een belangrijke Rozenkruiserstekst) uit dat zijn oervader Tubal-Kain is, degene die het smeden en het bouwen heeft ontwikkeld. Zo kun je zeggen dat de Rozenkruisersstroom een zuivere zonnestroom is, die wordt gedragen door de Kainsmensen. Het woord Kain betekent: hij die het kan. Niet hij die het weet, maar hij die het kan... In al het optreden van deze individualiteit zien wij dat hij zich tot taak stelt de aarde te veredelen. Dat begint met de landbouw. Kain was de eerste die de aarde openscheurde om deze te bebouwen, om deze open te leggen voor de levenbrengende krachten van de zon. Hij is degene die als smid het ruwe ijzer omvormt tot gereedschap. Dat is de taak van de Rozenkruiser: het veredelen van de substantie.

In verschillende perioden van de mensheidsontwikkeling uit zich dat in verschillende vormen. In de

middeleeuwen was dat de alchemie, het werken met de vier elementen aarde, water, lucht en vuur en het zoeken naar de kwintessens, het vijfde element: de levenskracht. Het terugvoeren van de aardse substantie in de sfeer van het leven, dat was de kern van de alchemie.

Zo'n werkzaamheid is alleen mogelijk wanneer zij gepaard gaat met diepe innerlijke ontwikkelingsprocessen, met de ontwikkeling van moraliteit. Moderne Rozenkruisers zijn mensen die dit werk in moderne zin doen. Ik denk bijvoorbeeld aan de farmaceuten in de antroposofische geneeskunde, die geneesmiddelen maken op alchemistische wijze. Als je ziet hoe die medicijnen worden gemaakt, dan moet je zeggen: dat is pure moderne alchemie!

Maar ik denk ook aan de biologisch-dynamische landbouwers, die in hun composthoop preparaten aanbrenge die een kosmische werking hebben, die aardse substantie terugbrengen naar de kosmos. In die composthoop wordt de geest verlost van de gebondenheid aan de aarde! Zo is dat! Maar ik denk ook aan de kunstenaars, aan hen die uit een blok materie een beeld scheppen dat opbloeit in schoonheid.

Zo kun je zien dat de ene moderne Rozenkruiser uit een blok materie een plastiek scheidt en de andere moderne Rozenkruiser eveneens uit materie een heel klein beetje substantie neemt en er een geneesmiddel van maakt. Zo zien we in onze kringen voortdurend mensen die een diepe karmische wil hebben om deze weg te gaan. Rudolf Steiner was degene die de biologisch-dynamische landbouw inaugureerde, die aangaf

hoe de alchemistische processen konden verlopen bij de aanmaak van preparaten. Maar zelf is hij nooit landbouwer geworden. Want zijn taak was het brengen van de 'Erkenntnis'. Vervolgens moest hij wachten of er mensen zouden opstaan die er concreet mee aan het werk gingen.

Het werk van Christian Rosenkreutz gaat door alle tijden heen, van Kain tot aan de overgang naar Jupiter. De geestesstroming die hij leidt, is werkelijk heel groots en omvattend. Er zijn mensen die zo intens met deze stroming verbonden zijn, dat zij hun leven er aan geven.

Toen mij dit alles langzaam aan duidelijk was geworden, dacht ik: hier is sprake van een polariteit. Aan de ene kant is er het inzicht van de antroposofie, aan de andere kant het concrete handelen van de Rozenkruisers. Toen meende ik: er moet ook een midden zijn, een stroming die balans brengt in die polariteit. Die derde stroming, dacht ik toen, moet een stroming zijn die zich bezig houdt met de ziel, of beter gezegd: met de redding van de ziel.

Inzicht hangt samen met de geest. De menselijke geest, diens eeuwige oorsprong, is onaantastbaar voor de tegenkrachten. De menselijke geest is van zo'n hoge geestelijke kwaliteit dat de duistere machten hem niet kunnen schaden. Maar de tegenkrachten kunnen wel de menselijke ziel, die zich tussen de geest en de materie bevindt en waarin zich de eigenlijke ontwikkelingsprocessen voltrekken, bedreigen of zelfs ten gronde richten. Zonder de ziel is de mens

niet in staat ervaring op te doen en verder te komen. Ik dacht dus: er moet een stroming zijn die zich richt op de redding van de menselijke ziel.

Lang heb ik geworsteld met de vraag: om welke stroming gaat het hier? Maar op een dag werd ik wakker en zei tegen mijzelf: hoe is het mogelijk dat je zo blind bent geweest!

De alleroudste mensheidsleider is Manoe.¹⁷ Vanaf Lemurië heeft hij alles meegemaakt wat de mensheid heeft doorgemaakt. In de Atlantische tijd was hij de stichter van de centrale zonnemysteriën. Zarathoestra en Hermes zijn zijn leerlingen. Manoe is ook degene die aan het begin van de na-Atlantische tijd de mensen om zich heen verzamelde die al een begin van een ik-bewustzijn hadden ontwikkeld; met die mensen trekt hij naar het oosten om daar de Indische cultuur te stichten. Ik hoef hier niet verder op in te gaan. Rudolf Steiner heeft hier veelvuldig over gesproken. Vanuit de oud-Indische Cultuur zijn toen onder leiding van Manoe alle culturen ontstaan die uiteindelijk leidden tot de huidige westerse cultuur, achtereenvolgens de oud-Perzische, de Egyptisch-Babylonische en de Griekse.

Deze Manoe vormt het midden! Hij houdt zich bezig met de ontwikkeling van de menselijke ziel. Want daar ging het in de achtereenvolgende culturen om: de verzelfstandiging van de ziel. Eerst de gewaarwordingsziel, toen de verstands-gemoedsziel, toen de bewustzijnsziel.

Manoe, die de volkeren vanuit Atlantis naar het oosten leidde, werd steeds de goddelijke Manoe genoemd.

Was hij dan toch geen mens, en dus geen mensheidsleider in die zin zoals dat in dit en het vorige hoofdstuk werd bedoeld? Volgens mij was en is hij wel degelijk een mens, de grootste die ooit heeft geleefd. Maar in de voorchristelijke tijd - en wellicht ook daarna nog - maakte hij zich doorlaatbaar voor hoge goddelijk-hiërarchische wezens, die door hem heen werkten. En in een vroege voordracht over Atlantis zei Rudolf Steiner dat de goddelijke Manoe eens een menselijke Manoe zou worden. In de huidige tijd, zei hij, zijn we in de ontwikkeling zover gekomen dat de menselijke Manoe zich kan openbaren.¹⁸

Over dit punt heb ik veertig, vijftig jaar gepiekerd. Ik vroeg me af: wat betekent het dat de goddelijke Manoe een menselijke Manoe zal worden? Daarop wil ik later terugkomen.

Pas na mijn laatste operatie bgreep ik: eigenlijk gaan altijd alle drie stromingen samen, als het goed is tenminste. Wel is het waar dat er altijd een accent ligt, op de antroposofie, de Rozenkruisersstroom of op de stroom van Manoe. Het is ook belangrijk om voor jezelf te weten tot welke stroming je primair behoort. Maar tegelijk moet je je ook realiseren dat de drie elkaar nodig hebben. Als je de stromingen bestudeert, zie je ook dat ze in de loop van de geschiedenis elkaar altijd de hand hebben gereikt, elkaar hebben aangevuld.

In de volgende hoofdstukken zal ik nader op de drie stromingen ingaan.

De derde dag

Rudolf Steiner als brenger van inzicht

Het is mijn taak om samen met jullie de geheimen te onderzoeken van de incarnaties van de drie grote mensheidsleiders Rudolf Steiner, Christian Rosenkreutz en Manoe. Als eerste willen we ons bezig houden met Rudolf Steiner.

Tijdens de Kerstbijeenkomst van 1923, die zo belangrijk is in de ontwikkeling van de antroposofie, hield Rudolf Steiner in de avonduren een reeks voordrachten onder de titel *Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung*. De aanwezige leden hadden zich vooraf voorgesteld dat Rudolf Steiner over de geschiedenis zou spreken in de gewone zin van het woord. Dat deed hij echter niet. Wat hij wel deed was het behandelen van een reeks incarnaties van twee individualiteiten, die steeds samen geïncarneerd zijn en ‘zusterzielen’ kunnen worden genoemd.

Enkele leden merkten al gauw dat Rudolf Steiner hier sprak over zijn eigen voorgeschiedenis. Niet dat hij dat met zoveel woorden tijdens die voordrachten

zei. Integendeel, zijn eigen naam komt in de voordrachten niet voor. In de nalatenschap van Ita Wegman zijn echter veel later teksten gevonden, door Rudolf Steiner zelf geschreven, waaruit blijkt dat het vermoeden van die leden toen juist was. In het boek van Margarete en Erich Kirchner-Bockholt, dat ik gisteren al noemde, zijn afdrukken van die teksten opgenomen.

Voor ik de respectievelijke incarnaties noem en bespreek, wil ik eerst iets zeggen over de problemen die in al die incarnaties steeds weer terugkomen en die de rode draad vormen van het lot van Rudolf Steiner. Het eerste bestaat uit de spanning die voortvloeit uit de polariteit tussen de twee zusterzielen. Het gaat om twee individualiteiten met heel verschillende geestelijke achtergronden en naturen. Hier worden wij geconfronteerd met het eerste geheim: waarom zijn die persoonlijkheden altijd samen geïncarneerd? Het steeds weer zoeken naar een vruchtbare samenwerking is een belangrijke karakteristiek die in de achtereenvolgende incarnaties steeds weer naar voren komt.

Het tweede hangt samen met het feit dat de levens zich - op een enkele uitzondering na - afspelen in de volledige openbaarheid van het publieke leven. Beide individualiteiten laten in de geschiedenis grote namen achter.

Het derde punt raakt een intieme kwestie: elk van de incarnaties is omgeven met een waas van treurigheid. Alle incarnaties hebben een tragisch verloop. Waarom is dat zo? Dit is een open vraag...

De mensen die dit lezen en die zich echt in het onderwerp willen verdiepen, kunnen het beste eerst de genoemde voordrachten lezen die Steiner hield tijdens de Kerstbijeenkomst van 1923. Dat ontlast mij van de noodzaak de inhoud van de betreffende voordrachten volledig weer te geven. Vanwege de toestand waarin ik verkeer, moet ik mij nu tot de hoofdzaken beperken. De feiten en gezichtspunten die Rudolf Steiner heeft gebracht, veronderstel ik dus als bekend en ik permitteer mij een vrije wijze van beschouwen.

De eerste incarnatie van Rudolf Steiner valt laat in de geschiedenis van de mensheid, omstreeks 3000 voor Christus, in het toenmalige Babylonië. Die incarnatie heeft als een bominslag in de geschiedenis gewerkt. Hij voert namelijk tot het eerste heldenepos van de mensheid, het Gilgamesj-epos.

Het Gilgamesj-epos begint met de schildering van de held Gilgamesj. Zoals ik gisteren al heb verteld, blijkt hij een oude ziel te zijn, met vele incarnaties achter zich. Dat uit zich in een grote levenservaring en een krachtige ontwikkeling van de wil. Gilgamesj is dan ook de machtige heerser over Oeroek, een stadsrijk in het land van de Eufraat en de Tigris. In die hoedanigheid komt hij in conflict met de opperpriesteres van de stadsgodin Ishtar die in Oeroek een mysterieplaats heeft.¹⁹ Er wordt vervolgens geschilderd hoe jagers ontdekken dat in het veld tussen de dieren een mens leeft, die net als Gilgamesj heel sterk is, maar geen enkele culturele ontwikkeling kent.

Deze natuurmens wordt naar Oeroek gehaald in de hoop dat hij de macht van Gilgamesj kan temperen.

Deze Enkidoe, de jonge ziel die nog geen levenservaring heeft en nog geheel leeft in de wetmatigheden van de kosmos, is zoals ik gisteren al zei de eerste incarnatie van Rudolf Steiner. In de eerste fase van zijn leven verblijft Enkidoe nog geheel in de etherische wereld. Hij is nog totaal verbonden met de levenskrachten in de natuur, en hij is onbewust van zichzelf. De tweede fase begint als de tempeldanseress uit het heiligdom van Ishtar hem verleidt en op die manier zijn astrale lichaam wekt. Enkidoe maakt kennis met de astrale wereld en verliest zijn contact met de natuur. Vervolgens ontmoet Enkidoe Gilgamesj; het is zijn eerste ontmoeting op aarde van de twee ‘zusterzielen’. Uit het genoemde boek van Margarete en Erich Kirchner-Bockholt blijkt wie deze Gilgamesh is: het is de individualiteit die wij kennen als Ita Wegman.

De ontmoeting van Enkidoe met Gilgamesj heeft het karakter van een krachtmeting, van een gevecht. Als dit gevecht onbeslist blijft, ontstaat er een diepe vriendschap tussen de twee.

Samen trekken zij ten strijde tegen de Hemelstier en tegen Choembaba, een zwart-magische demon, die met zijn knots rond loopt en overall verwoesting achterlaat. Deze demon, die onoverwinnelijk heet te zijn, wordt door de twee vrienden verslagen.

Twee belangrijke draden in het lot van Rudolf Steiner worden nu al zichtbaar. Aan de ene kant is er de confrontatie met het kwaad, het gevecht met de

krachten van het duister. Aan de andere kant krijgt deze individualiteit te maken met de actuele situatie in de mysteriën, in dit geval de mysteriën van Ishtar, die een liefdesgodin was. In de tijd van Gilgamesj en Enkidoe waren de mysteriën al decadent aan het worden. Naar beide kanten toe, naar het boze en naar de mysteriën, heeft de individualiteit van Enkidoe-Steiner een reinigende werking. *Reiniging* is een sleutelwoord voor het begrijpen van het lot van Rudolf Steiner.

Een dramatisch moment in het leven van de twee vrienden is de dood van Enkidoe. Als Enkidoe sterft, gaat Gilgamesj vertwijfeld op zoek naar een antwoord op de vraag: wat is de dood? Hij maakt een lange zwerftocht om het eeuwige leven te vinden. Uiteindelijk komt hij terecht bij Oetnapisjtum, die een incarnatie is van Manoe, die hem onderwerpt aan een aantal inwijdingsproeven. Zowel in het epos als in de voordracht van Rudolf Steiner wordt beschreven hoe die beproevingen gedeeltelijk op een mislukking uitlopen. Ook dat eindigt dus tragisch.

De volgende incarnatie van Rudolf Steiner speelt zich af in een geheel andere cultuur, de Griekse, in de directe nabijheid van de zogeheten mysteriën van Efese. Het gaat om een totaal andere tijd en om totaal andere mysteriën.

In zijn laatste grote reeks voordrachten voor leden van de Antroposofische Vereniging, gehouden in 1924 in Engeland en gepubliceerd onder de titel *Das Initiaten-Bewusstsein*, vertelt Rodolf Steiner over hoe

het er in die mysterieplaats toeging.²⁰ Hij vertelt over een leraar die met een (vaak vrouwelijke) leerling door de natuur gaat. Zij onderzoeken bepaalde planten, waarbij de een let op de gestalte van de plant en de ander op de processen in de sappen. Zij gaan dan slapen en de volgende dag delen zij elkaar de nachtelijke belevingen mee. Zo komen zij tot een gemeenschappelijk beeld van de plant; de verschillende waarnemingen, die van de gestalten en die van de sapstromen, vloeien via de nachtelijke belevingen samen en vormen één beeld. Op basis van dat gemeenschappelijke beeld wordt vastgesteld wat de geneeskrachtige werkingen zijn van de plant.

De beschrijving van die twee wekt een heel intieme indruk. Een leraar zoals hier door Rudolf Steiner ten tonele wordt gevoerd, was Cratylus. Over deze Cratylus is historisch weinig bekend. Door Aristoteles wordt hij de leering van Heraclitus genoemd. Hij is vooral bekend geworden door een uitvoerige tekst van Plato, getiteld *Cratylus, of over de juistheid der namen*.²¹ Cratylus was een incarnatie van Rudolf Steiner. Een leerlinge van hem was een incarnatie van Ita Wegman en wordt door Rudolf Steiner 'Mysa' genoemd. In de voordrachten zei Rudolf Steiner dit niet met zoveel woorden, maar in persoonlijke brieven heeft hij zich hier duidelijk over uitgesproken.²²

Het lot wil dat de oude Cratylus in Efese de leraar wordt van de nog zeer jonge Plato. Na zijn leertijd in Efese gaat Plato terug naar Athene, waar hij zijn platonische filosofie, die wordt gekenmerkt door een

gerichtheid op de wereld van de idee, op de geestelijk wereld. De filosofie van Plato is niet gericht op de concrete verschijnselen op aarde, zoals dat bij Aristoteles wel het geval is.

Cratylus speelt dus een belangrijke rol in de ontwikkeling van de filosofie. Waarom moest de filosofie er komen? In het laatste hoofdstuk van dit boek zullen we uitvoerig ingaan op de strategie van de tegenmachten. Nu al is van belang te weten dat een van de tegenmachten, in de esoterische literatuur aangeduid met de naam Lucifer, de heerschappij had in de Griekse cultuur. Lucifer wilde de Griekse cultuur als het ware doen oplossen in een wereld van schone schijn, van esthetische illusie. Lucifer streeft er altijd naar dat de menselijke ziel het contact met de aarde verliest en opgaat in een werkelijkheid van mooie dromen. Dat probeert hij ook nu nog.

Om nu in de Griekse tijd een gezond tegenwicht te bieden aan dit streven van Lucifer, werd door de goede machten de filosofie geïntroduceerd. Een aantal individualiteiten besluit om de filosofie te brengen, ten einde het bewustzijn van de mens sterk genoeg te maken om weerstand te bieden aan de verleidingen van Lucifer.

Al snel na zijn dood besluit deze Cratylus zich opnieuw te incarneren, en wel als Aristoteles. Deze Aristoteles is achttien jaar lang de leerling van Plato, die dan al op hoge leeftijd is. Het lot voert Aristoteles naar de jonge onstuimige Alexander, de erfprins van Macedonië en een incarnatie van een ziel die we in Efese als Mysa hebben leren kennen. Ook hier

zien we dat de twee zusterzielen intensief met elkaar te maken krijgen. Aristoteles moet Alexander les geven en een beetje in het gareel houden. Zeven jaar lang onderwijst hij Alexander een aantal van diens vrienden. Samen reizen zij naar de mysterieplaats bij Samothrake, waar zij worden ingewijd in de zogeheten ‘grote mysteriën’, die een groot overzicht bieden van de ontwikkeling van aarde en mensheid, vanaf de oude Saturnustijd tot aan de toekomstige Vulcanusincarnatie van de aarde.

Dan komt het moment dat Alexander als achttienjarige koning wordt. Aristoteles trekt zich terug uit het publieke leven en wordt de raadgever van de jonge koning. Zo adviseert hij hem niet te beginnen aan de grote veldtocht tegen de Perzen. Maar Alexander zet zijn plannen toch door, hetgeen een eerste verwijdering betekent tussen de twee zusterzielen. Alexander probeert de band toch te onderhouden en stuurt Aristoteles allerlei dingen die hij op zijn tocht tegenkomt, zoals planten, skeletten van dieren, gesteenten, enzovoort. Maar er blijft toch iets onduidelijks hangen tussen die twee.

Het lot van Aristoteles is tragisch. Hij gaat naar Athene en sticht daar zijn Lyceum, waar hij op een heel andere manier dan Plato de jeugd opleidt in de filosofie. Hij wijdt zich daar aan de natuur, aan het wezen van de mens, aan het waarnemen van de geest in de materie. Waar Plato steeds de geest achter de materie zocht, zoekt Aristoteles naar de geest in de materie. Door de benadering van Plato is in de middeleeuwen de onheilvolle polariteit ontstaan tussen de geest en het lichaam.

Aristoteles was geen Athener, maar geboren in de diaspora. Ook toen was er haat tegen vreemdelingen, net als nu. Het volk werd tegen deze vreemdeling opgestoot, die de jeugd zulke rare dingen leerde. Op een nacht, nadat hij gewaarschuwd is door vrienden, roept hij al zijn leerlingen bijeen en geeft elk van hen zoveel mogelijk boeken uit de bibliotheek van het Lyceum. De leerlingen besluiten te vluchten in alle mogelijke richtingen, om de filosofische schat van Aristoteles te redden. Ze vertrekken in de nacht, in de hoop dat ze in de toekomst ooit weer samen zullen kunnen zijn. Zo wordt het levenswerk van Aristoteles verstrooid. Zijn filosofische geschriften, zijn natuurwetenschappelijke geschriften enzovoort gaan totaal verschillende wegen.

Gedurende vele eeuwen zijn de natuurwetenschappelijke geschriften van Aristoteles niet meer voorhanden. Zij lijken eenvoudig van de aardbodem verdwenen, totdat zij toevallig in een kelder van een klooster in Syrië worden teruggevonden en dan in het Syrisch worden vertaald. In de Arabische regio krijgen die geschriften dan veel invloed.

Welnu, na de plotselinge dood van Alexander, in 323 voor Christus, heeft ook Aristoteles niet lang meer geleefd. Hij trok zich terug in zijn landhuis op een eiland, waar hij in september van het volgende jaar stierf in eenzaamheid. Ook hier zien we de tragiek. Maar ook zien we de enorme betekenis van het werk van Aristoteles: door vele en vele eeuwen heen, tot op de dag van vandaag, beïnvloedt zijn filosofie het denken van de westerse wereld.

Alexander en Aristoteles gaan na hun dood samen door de geestelijke wereld. Zij zijn in de zonneseer als Christus die sfeer verlaat om zich op aarde te incarneren. Zij beleven dat als een vertrek vanuit de kosmos. Dan volgt hun besluit om opnieuw te incarneren. Aristoteles weet dat hij zich in de toekomst, in de tijd die later de middeleeuwen is genoemd, zal moeten incarneren om het gehele aristotelisch-filosofische bouwwerk te verchristelijken. Om die taak te kunnen volvoeren, zal hij eerst de intimiteit moeten leren kennen van de werkzaamheid van Christus in de menselijke ziel. Hij moet eerst ervaren wat het betekent om op aarde Christus te beleven.

Daartoe moet hij zich bij wijze van voorbereiding eerst incarneren in een stroming die hem tot dan toe vreemd was. Dat is de graalstroom. Aristoteles incarneert zich als Schionatulander en Alexander als Sigune. Beide persoonlijkheden komen voor in het boek Parzival van Wolfram von Eschenbach.²³

Schionatulander groeit op aan het hof van een koningin. Als deze koningin verliefd wordt op Gahmuret, de vader van Parzival, en hem ten huwelijk vraagt, stuurt zij hem haar page Schionatulander als geschenk. Zo komt deze aan het hof van Parzivals moeder Herzelayde, waar hij haar nichtje Sigune ontmoet, die ongeveer net zo oud is als hij. Samen worden zij opgevoed en in een boek dat ik straks zal noemen wordt verteld hoe tussen die twee een prachtige en zuivere kinderliefde opbloeit. Over en weer besluiten ze: als ik groot ben trouw ik met jou! Zoals dat gaat met kinderen...

Maar dan komt opnieuw de tragedie. In *Parzival* van Wolfram von Eschenbach wordt slechts een klein gedeelte daarvan verteld. Op het moment dat Sigune en Schionatulander naar koning Arthur reizen om hem toestemming te vragen voor hun huwelijk, verschijnt er een hond met een lang lint achter zich aan waar een aantal spreuken op zijn geborduurd. Sigune ontfermt zich over de hond en begint te lezen wat er op het lint staat. Zij ziet dat de twaalf deugden worden genoemd. Maar ineens maakt de hond zich los en rent weg. Zij vraagt aan Schionatulander of deze de hond wil volgen en terugbrengen. Als Schionatulander op weg gaat, ontmoet hij Orilus de Lalander, die hem vijandig gezind is. Zonder er op bedacht te zijn, wordt Schionatulander door deze Orilus gedood.

Ik kan niet alle details van deze geschiedenis vertellen. Ik raad de lezer aan zelf de sage van Parzival en de graal te lezen, zodat de context van wat ik hier vertel duidelijk wordt.

We zien dan vervolgens hoe Sigune met haar gestorven geliefde op haar schoot zit als Parzival voorbij komt, die juist de graalburcht heeft verlaten. In *Parzival* van Wolfram von Eschenbach wordt niet veel meer over deze twee verteld. Later is Wolfram aan een nieuw epos begonnen (Titurel genaamd), waarin hij het hele verhaal van Sigune en Schionatulander wilde vertellen, maar dit boek heeft hij niet afgemaakt. Maar vijftig jaar nadat Von Eschenbach dit fragment schreef, neemt Albrecht von Scharfenberg de draad weer op en schrijft een boek dat van het begin

tot het eind over Sigune en Schionatulander gaat. Dit boek is even dik als de Parzival van Wolfram von Eschenbach en het behandelt de levensloop van Schionatulander.²⁴ Verteld wordt hoe hij als schildknaap aan de zijde van Gahmuret van Anshouwe in het oosten vecht en hoe hij tenslotte het bericht over de dood van Gahmuret aan Herzolyde moet overbrengen.

Schionatulander neemt de taak van Gahmuret over en reist opnieuw naar de Arabische landen waar hij hele stukken van Algerije en Marokko verovert. Uiteindelijk komt hij in het bezit van het goud van de 'saelde', de zaligheid. Hij besluit dan terug te keren naar Sigune. Het goud wordt meegevoerd in een van de schepen van zijn vloot. Maar in een storm vergaat het schip en het goud gaat verloren. Het enige dat behouden blijft zijn een ring en een speld, die Schionatulander uit de goudschat had genomen omdat hij ze mooi vond.

Deze ring en speld komen in het bezit van Orilus de Lalander, die het land van Anshouwe had veroverd terwijl Gahmuret in het oosten was. Orilus schenkt de sieraden vervolgens aan zijn vrouw Jeschute. Het zijn deze ring en speld die Parzival, zoals dat wordt beschreven in het boek van Von Eschenbach, afneemt van Jeschute! De geschiedenis sluit zich steeds. Zo nu en dan komt Schionatulander aan het hof van Arthur, waar Sigune op hem wacht. Zij smeekt hem iedere keer om niet opnieuw te gaan strijden. Maar hij voelt zich innerlijk verplicht dat toch te doen.

Hier zie je opnieuw een van de motieven die tussen de twee zusterzielen spelen. De Hollandse burgerlijke koopmansgeest heeft daar een mooie uitdrukking voor bedacht: de zaak gaat voor het meisje. Spiritueel gezegd: de geestelijke opdracht is belangrijker dan de menselijke verbindingen. Dat is steeds wat tussen deze twee speelt. Voor een vrouwelijke ziel is dat moeilijk te verdragen. Je moet er werkelijk heel sterk voor zijn.

Deze twee zielen hebben de graalstroom gezocht en gevonden. Zij zijn opgegroeid in een graalstroom, waar de innigheid van het christendom geleerd kan worden. Die ervaring heeft de individualiteit van Rudolf Steiner nodig om in zijn volgende incarnatie, in die van Thomas van Aquino, zijn taak te vervullen, namelijk het verchristelijken van de aristotelische filosofie.²⁵ Dat is ook wat Thomas in Parijs doet: het brengen van de scholastiek. Hij vertaalt Aristoteles in het Latijn, zodat de aristotelische geschriften algemeen toegankelijk worden in Europa. Tot die tijd was alleen het werk van Plato beschikbaar. Bovendien brengt Thomas de metamorfose van het voorchristelijke aristotelisme naar het nachristelijke aristotelisme.

Maar nog is de echte doorbraak naar de geest niet mogelijk. Want ook als Thomas van Aquino moet deze individualiteit zich houden aan de beperkingen van de cultuurperiode waarin hij leeft. Als Thomas moet hij de verstandsziel voeren tot het uiterste van het verstandelijk kunnen. Op het gebied van de uitbouw van het menselijk verstand is het niet mogelijk verder te gaan dan Thomas.

Thomas wordt steeds begeleid door een jongere monnik, Reginald von Piperno. Het wonderlijke van deze relatie was dat deze Reginald, de zusterziel, niet alleen de leerling was van Thomas, maar ook diens biechtvader.

Dan komt het moment in het leven van Thomas dat hij een innerlijke openbaring krijgt. Hij ziet dan hoe zijn werkelijke geestelijke wezen zich in de lichtsfeer van de zonnewereld kan openbaren. Na die ervaring trekt Thomas zich terug uit het openbare leven en spreekt geen woord meer. Hij zwijgt. Alleen Reginald von Piperno is dan nog om hem heen en verpleegt hem tot hij sterft. Pas in zijn incarnatie als Rudolf Steiner wordt het mogelijk, doordat het Kali-Joega is afgelopen en een nieuwe openbaring mogelijk wordt, de inzichten in de geestelijke wereld zonder remmingen te verwoorden. Hij treedt dan op als de grote leraar en scheidt het machtige wereldbeeld van de antroposofie.

Het leven van Rudolf Steiner kan en hoeft door mij niet uitvoerig te worden behandeld.²⁶ Er is veel over dat leven geschreven, ook over de tragische aspecten ervan. In zijn autobiografie *Mijn levensweg* is terug te vinden wat hij zelf belangrijk vond om mee te delen. Dat boek is echter niet volledig: het gaat slechts tot omstreeks 1907. Hij schreef het op zijn ziekbed en kon het door zijn vroegtijdige sterven in 1923 niet voltooien.

Ik beperk mij tot het aangeven van enkele grote lijnen. Een belangrijke karakteristiek van zijn levensloop

en levenswerk is dat van de vertraging. In zekere zin kun je zelfs zeggen dat hij pas in de laatste periode van zijn leven echt volledig toekwam aan zijn eigenlijke spirituele taak: het omvormen van de kosmische michaëlsche intelligentie tot menselijke intelligentie. Want dat is wat het woord antroposofie inhoudt: antropos betekent mens, en sofie betekent wijsheid.

Mij is kort geleden gevraagd waarom Rudolf Steiner pas zo laat over Michaël is gaan spreken. Die vraag is heel begrijpelijk en terecht. Steiner zegt immers dat de werkzaamheid van de aartsengel Michaël als tijdgeest in 1879 is begonnen, terwijl Steiner pas tegen het einde van zijn leven, zo vanaf 1918, in steeds toenemende mate over de betekenis van Michaël spreekt. Het hoogtepunt valt in 1923, wanneer Rudolf Steiner tijdens de Kerstbijeenkomst niet alleen de bestaande Antroposofische Vereniging grondig hervormt, maar ook een begin maakt met de esoterische Michaëlschool, waar ik in een vorig hoofdstuk al over sprak.

Dus: waarom sprak Steiner pas zo laat over Michaël en waarom stichtte hij pas zo laat de Michaëlschool? Omdat hij steeds op zijn weg dingen moest doen die anderen hadden laten liggen. Zo moest hij vele jaren besteden aan het ontwikkelen van het goetheanisme. Hij moest een taal ontwikkelen waarin de antroposofie tot verschijning kon komen. Hij moest de mensen leren om met elkaar samen te werken, in plaats van steeds maar ruzie te maken.

Een belangrijke fase was natuurlijk ook de strijd met de Theosofische Vereniging, die sterk was

georiënteerd op de oude wijsheid van de oosterse esoterie. Die beweging stond aartsvijandig tegenover hetgeen de antroposofie te brengen heeft, namelijk een christelijke esoterie. Ik hoef hier verder niet veel over te zeggen. Kort na de strijd met de theosofen brak de eerste wereldoorlog uit, die ook sterk vertragend werkte.

Direct na die oorlog krijgt Rudolf Steiner te maken met een heel nieuwe generatie. Hij noemt dat de jeugd die is geboren na het beëindigen van het Kali-Joega, zo rond de eeuwwisseling. Van die generatie - ik ben geboren in 1905 - ben ik een van de laatsten.

In de tijd na de eerste wereldoorlog valt ook zijn innerlijke ontmoeting met Ita Wegman, zijn zusterziel, die al veel langer in zijn buurt was geweest, in feite al vanaf 1904.²⁷ De echte innerlijke ontmoeting vindt echter pas veel later plaats. Waarom pas zo laat? Ita Wegman heeft eens gezegd dat de spanning tussen Aristoteles en Alexander de Grote nog tussen hen werkte en eerst moest verdwijnen voor de innerlijke herkenning plaats kon hebben. Daarvoor was nodig, zo meende zij, dat zij lange tijd in eenzaamheid haar eigen weg moest gaan, om als rijpe ziel en in vol bewustzijn Rudolf Steiner te kunnen herkennen.

Dat vond plaats rond 1921, toen Ita Wegman het besluit nam om de kliniek in Arlesheim te openen. Zij had een kliniek in Zürich, die zij opgaf om een kliniek in de buurt van Dornach te kunnen beginnen. Zij richt die kliniek in, stapt dan op Rudolf Steiner af en zegt: deze kliniek staat tot uw beschikking, wat moet er gebeuren?

Ik moet de verleiding weerstaan om nu te spreken over hetgeen zich in die jaren heeft afgespeeld rond de kliniek in Arlesheim. Elke dag, als het enigszins kon, kwam Steiner naar de kliniek, werkte daar met de artsen, deed mee aan de patiëntenbesprekingen, gaf aanwijzingen enzovoort. Zelf echter behandelde hij nooit een patiënt. Hij zei altijd: dat moet door een echte arts gebeuren, dat kan ik aan Ita Wegman overlaten.

De vierde dag

De stroming van
Christian Rosenkreutz

Vandaag houden wij ons bezig met de tweede grote geestesstroming. Zij staat in zekere zin polair tegenover de eerste stroming, die wij gisteren die van de *Geist-Erkenntnis* hebben genoemd. De tweede stroming kan die van het *handelen in en met de wereld* worden genoemd. Het gaat om de stroming die wordt geleid door Christian Rosenkreutz.

De grote vraag luidt: wie was Christian Rosenkreutz? Deze individualiteit begon zijn laatste reeks incarnaties pas in de dertiende eeuw, op het moment dat de mensheid rijp was voor de ontwikkeling van individuele intelligentie. De stroming van de Rozenkruisers is echter veel en veel ouder dan die van de antroposofie. De meest bekende Rozenkruis-incarnatie uit de oudheid is die van Hiram Abiff, de bouwmeester van de tempel van Salomo. Deze Salomo kon in zijn geestesschouw de maten en verhoudingen van de tempel vaststellen. Hij kon waarnemen hoe de geestelijke machten wilden dat de tempel eruit zou

zien. Maar hij kon niet de nauwkeurige berekeningen maken voor de concrete constructie. Daarvoor had hij een architect nodig die kon omgaan met de aardse materie, die iets kon bouwen wat in de aardse werkelijkheid niet alleen een visioen zou zijn, maar blijvende realiteit.

Ik zal hier niet de hele Tempellegende behandelen. Rudolf Steiner heeft daar een aantal voordrachten aan gewijd, die zijn gebundeld in de uitgave *Die Tempellegende und die Goldene Legende*.²⁸ Daar wordt het drama geschilderd dat zich afspeelt tussen Salomo en Hieram, de eerste een nazaat van Abel, de tweede van Kain.

Dat drama gaat inderdaad terug op de tegenstelling tussen Abel en Kain. Het verhaal uit de bijbel is bekend: de eerste is herder en offert een lam uit zijn kudde. De tweede is landbouwer en offert de vruchten van zijn veld. Wat is het verschil tussen deze twee? De eerste laat de dingen voor wat ze zijn en leeft harmonisch met de natuur; de tweede wil de aarde omvormen, met zijn handen veredelen en tot cultuur maken. Kain ploegt de aarde om, zaait en oogst... Door zijn werk kunnen de krachten van de zon zich met de aarde verbinden. Jahve, de maan-Eloah, wees deze zonnekrachten af en daarmee ook het offer van Kain.

Zo ontstaat in de ontwikkeling van de mensheid een tweehed: er zijn mensen die het weten en er zijn mensen die het kunnen. De behoefte om de aarde te veranderen, tot een tempel te maken, is de diepere grondslag van de Rozenkruisersstroming.

Het doel daarvan hangt samen met een diep geheim in de ontwikkeling van aarde en mensheid. Zoals de kenners van het werk van Rudolf Steiner weten, maakt niet alleen elk mens steeds opnieuw een incarnatie door, maar ook de aarde. De aarde zoals wij die nu kennen heeft al drie van die incarnaties doorgemaakt. De eerste wordt door Rudolf Steiner 'de oude Saturnus' genoemd, de tweede 'de oude Zon', de derde 'de oude Maan' en de vierde dus 'de aarde'. Er zullen na de huidige verschijningsvorm van de aarde nog drie volgen, die achtereenvolgens 'Jupiter', 'Venus' en 'Vulcanus' worden genoemd.

De volgende incarnatie van de aarde, die van Jupiter, zal geheel anders zijn dan de huidige. Materie zal er dan niet meer zijn; de basis van Jupiter zal uit ether bestaan. Nu zal - net als dat bij mensen het geval is - het wezenlijke van het huidige aardebestaan meegaan naar de volgende Jupiterfase. Daartoe moet de aarde echter worden omgevormd, getransformeerd. Dat moet door mensenhanden gebeuren. Alles wat de mens veredelt, van natuur tot echte cultuur maakt, zal de kiem vormen van de volgende incarnatie van de aarde. Al het andere zal te gronde gaan. Dat veredelen is de taak van de Kaïnsmens.

Laten we nagaan wat bekend is over de incarnaties van Christian Rosenkreutz. Ehrenfried Pfeiffer heeft mij bericht dat Rudolf Steiner heeft gezegd dat Jozua een incarnatie was van Christian Rosenkreutz. Deze Jozua was degene die het joodse volk over de Jordaan leidde en Jericho innam.²⁹

Dan is er de incarnatie als Hieram Abiff. Vervolgens is er een incarnatie waarin de Kainstroom zich verbindt met Christus. Christian Rosenkreutz verschijnt dan als Lazarus, die sterft en door Christus wordt opgewekt. Hij ondergaat een inwijding met Christus als hiërofant. De opgestane Lazarus is dezelfde als Johannes, de discipel waarvan in de bijbel wordt gezegd dat Christus hem lief had. Hij is de enige van de discipelen die onder het kruis staat; ook is hij de schepper van het Evangelie van Johannes en van de Apocalypse.

Friedrich Rittelmeyer, de eerste leider van de Christengemeenschap, heeft mij eens verteld dat hij een aantal latere incarnaties van Christian Rosenkreutz kende. Dat waren allemaal incarnaties als martelaar. Hij wilde in die incarnaties de navolging van Christus, de *Imitatio Christi*, tot het uiterste doorvoeren.

Rond 1230 wordt hij dan als kind herkend als een grote toekomstige mensheidsleider. Over deze incarnatie heeft Rudolf Steiner belangrijke mededelingen gedaan. Zij zijn onder meer te vinden in de voordrachten die zijn gebundeld onder de titel *Das esoterische Christentum*. In deze incarnatie, hij is dan nog jong, verzamelen zich rond Christian Rosenkreutz twaalf grote representanten van de wereldwijsheid, die alle wijsheid in hem laten binnenstromen. Hij ondergaat dit alles, maar sterft kort daarop, nog voor zijn twintigste jaar.

Hij wordt dan weer geboren in 1378. Aan het begin van de vijftiende eeuw maakt hij grote reizen en

in 1459 is hij zover dat hij zijn inwijding krijgt als ‘Broeder van het Rozenkruis’. Die inwijding staat beschreven in de zogeheten *Chymische Hochzeit*. Als hiërofant treedt niemand minder dan Manoe op! Zo zien we hoe steeds weer de ene mensheidsleider de andere helpt.

De Rozenkruisersstroom moest aanvankelijk in de onbekendheid blijven. Er werd ‘naar binnen’ gewerkt. In de alchemie bijvoorbeeld ging het niet om het resultaat, maar om de handeling zelf, en om de beleving van de handeling. Wat gebeurt er wanneer vaste stof wordt verdampt? Wanneer damp weer neerslaat? Als iets oplost en die oplossing weer uitkristalliseert? De ziel van de alchemist maakte die processen innerlijk mee. De grote vraag was: wat is naast de vier elementen aarde, water, lucht en vuur het vijfde element, de quinta essentia? Dat was de etherische wereld, waarvan het bestaan door de alchemisten werd vermoed, maar die nog niet kon worden gevonden.

De alchemist had het gevoel: de materie moet worden omgevormd tot die vijfde essentie, tot de ether. Maar dat alles gebeurde niet in de openbaarheid. Er was een absolute wet dat de Rozenkruiser in het verborgene moest werken. De Rozenkruiser van wie bekend werd dat hij als Rozenkruiser werkte, moest op dezelfde dag nog zijn huis verlaten om onder een andere naam in een andere stad een nieuw leven te beginnen. Deze maatregel was onder meer nodig om aan de inquisitie te ontkomen, die anders ongetwijfeld de Rozenkruisers het leven onmogelijk zou hebben gemaakt.

Pas honderd jaar na het sterven van Christian Rosenkreutz mocht bekend worden gemaakt dat hij had geleefd. Die regel geldt nog steeds, ook voor zijn latere incarnaties. In elke eeuw is er sindsdien een incarnatie van Christian Rosenkreutz geweest.³⁰ Toen aan Rudolf Steiner werd gevraagd of ook in zijn tijd Christian Rosenkreutz leefde, antwoordde hij bevestigend. Maar toen hem werd gevraagd waar hij dan was, zei hij: het is niet mogelijk dat te zeggen.

De taak van Christian Rosenkreutz heeft dus betrekking op de omvorming van de aarde tot Jupiter. Wat gebeurt er als mensen de aarde omploegen? Als zij preparaten maken volgens alchemistische principes, die de etherkrachten in de aarde brengen? Dan wordt steeds een stukje aarde veredeld! Ehrenfried Pfeiffer, die omging met de elementenwezens alsof het zijn speelkameraadjes waren, bericht hoe die wezens veranderen als de mens de aarde omwerkt. Zij worden in hun ontwikkeling geholpen door het werk dat de mens aan de aarde verricht.

Wie zijn de moderne Rozenkruisers? Dat zijn zij die werken aan de veredeling van de materie. Rudolf Steiner heeft ooit gezegd: de aarde moet door mensenhanden een kunstwerk worden. Alleen dat kunstwerk kan een kiem zijn voor een volgende ontwikkeling; al het andere zal afvallen.

Ik noemde het al eerder: de moderne Rozenkruisers moeten we bijvoorbeeld zoeken onder de biologisch-dynamische landbouwers. Kijk maar eens naar het werken met de preparaten. Die worden in de grond begraven, in de zomer, of juist in de winter; als

ze weer zijn uitgegraven, worden ze in een hoge boom gehangen, om de invloed te ondergaan van de krachten van de lucht en van het licht. Je ziet dat in allerlei opzichten wordt gewerkt met de vier elementen, precies zoals dat in de alchemie het geval was.

Wat betekent het voor een tuinder, die ergens in de Achterhoek eenzaam zwoegt, dag in dag uit, om het hoofd boven water te houden, om een composthoop te maken? Hij zet een stuk aarde om! En dat heeft eeuwigheidswaarde! Als je in de stroom van de 'Erkenntnis' staat, is het al te gemakkelijk op dergelijke mensen neer te kijken en te zeggen: hij komt niet eens toe aan een meditatie. Maar het maken van een composthoop is ook een meditatie! Een Rozenkruisersmeditatie...

Een tweede groep Rozenkruisers is te vinden onder de antroposofische farmaceuten, degenen dus die de geneesmiddelen maken. Als je bijvoorbeeld gaat kijken bij Wala, een van de bedrijven waar antroposofische medicijnen worden geproduceerd, dan zul je ook daar alchemistische processen aantreffen. Daar wordt bijvoorbeeld de materie onder de invloed geplaatst van het grote ritme van dag en nacht, de ochtendzon en de avondzon, van de winterzon en de zomerzon.

Rudolf Steiner is degene geweest die aangaf hoe je de preparaten en de geneesmiddelen kon maken. Zelf was hij echter geen landbouwer of farmaceut. Het was niet zijn lot zulk werk eigenhandig uit te voeren.

Ik heb mij op zeker moment het volgende aangewend.

Als ik een patiënt een medicijn voorschreef en ik had het betreffende flesje in mijn hand, bijvoorbeeld Arnica D20, dan dacht ik: hier heb ik een stukje omgewerkte aarde. De stoffen van de arnicaplant zijn volkomen uit de vloeistof verdwenen, maar de etherische structuur ervan is overgebleven. In dit flesje zit al een klein beetje Jupiter-substantie, waar je met grote eerbied naar moet kijken. Als je die eerbied hebt, als arts of als patiënt, werkt het geneesmiddel ook beter.

Deze eerbied heb ik geleerd van mijn vriend Herbert Hahn, die lange tijd in Nederland heeft gewoond. Hahn kon met grote eerbied een glas water drinken. Hij zei dan: dit is goed water! Hij heeft eens verteld dat hij met Rudolf Steiner op een terras zat en koffie bestelde. Toen de koffie kwam, gooide Steiner er de suikerklontjes in en bleef heel lang in het kopje kijken. Toen dat pijnlijk lang duurde, vroeg Hahn waarom hij dat deed. Steiner zei toen: ‘Als de mensen eens wisten wat een groots wereldproces zich afspeelt als suiker oplost in koffie...’ Hahn zei dan: ‘Steiner proefde geen koffie, maar wereldprocessen!’

Dergelijke dingen kon je alleen van Herbert Hahn horen. Hij had gevoel voor dit soort dingen; hij merkte het dan ook op als zoiets met Rudolf Steiner gebeurde.

In de antroposofisch-medische beweging zijn artsen te vinden die echte Rozenkruisers zijn. Zij denken in termen van geneesmiddelen. Zij zien een patiënt en weten intuïtief: Arnica! Of Aurum! De

diagnose is bij hen het geneesmiddel. Het prachtigste voorbeeld was Hilma Walter, een medewerkster van Ita Wegman. Zij noteerde altijd wat Rudolf Steiner zei tijdens de gesprekken over de patiënten. Zij heeft daar later ook een boek over geschreven.

Het was mijn lot om na de oorlog, toen ik door de hongerwinter en het harde werken op het Zonnehuis uitgeput was geraakt, naar Ascona mocht om daar bij te komen. Daar was een dependance van de Ita-Wegmankliniek in Arlesheim gevestigd. Ik werd op een kamer gelegd met Albrecht Strohschein, die dezelfde problemen had. Op een gegeven morgen keek ik uit het raam (ik had een prachtig uitzicht over het Lago Maggiore) en zag een deur opengaan en een figuur naar buiten komen in een zwarte cape. Voorzichtig keek zij eerst rond en verdween toen naar de berghellingen achter het stadje. Dat was Hilma Walter. Zij ging op pad om kruiden te verzamelen. Toen zij twee uur later terugkwam, zo rond half acht, maakte zij de geneesmiddelen die zij die middag aan de patiënten zou geven.

Een keer heb ik half ernstig, half schertsend tegen haar gezegd: Hilma, je mag me behandelen, maar ik wil niet meer dan zeventien verschillende geneesmiddelen op één dag hebben. Dat was natuurlijk een brutale opmerking. Maar dan smokkelde ze en deed ze vier of vijf dingen in één injectie. Hilma Walter had een groot inzicht in de menselijke constitutie. Zij zag de complexe levensprocessen voor haar geestes oog en wist welke geneesmiddelen bij welke processen hoorden.

Ook de kunsten staan in de stroom van de Rozenkruisers. Een beeldhouwer die uit een stuk steen een beeld scheidt, verheft de materie tot een hoger niveau. De schilder die kleuren naast elkaar op papier aanbrengt, werkt op het grensvlak tussen de fysieke en de etherische wereld. De uitvoerende kunstenaars, zij die het ook werkelijk doen, moeten een grote kennis hebben van de materie. Een beeldhouwer kan niet met marmer werken zonder de fysieke geheimen ervan te doorgronden. Hij zal ook moeten weten hoe de structuur van het hout is waarmee hij werkt...

Belangrijk is in dit verband nog te wijzen op het feit dat Rudolf Steiner, ook al stond hij in de stroom van de 'Erkenntnis', zijn scholingsweg (zoals beschreven in *De weg tot inzicht in hogere werelden* en *De wetenschap van de geheimen der ziel*) een 'Rozenkruisersweg' noemde.³¹ Waarom deed hij dat? Omdat Christian Rosenkreutz de blik opent voor de werkelijkheid van de fysieke wereld. In de Theosofische Vereniging, die georiënteerd was op de oude oosterse wijsheid, had men daar geen oren voor. Daar wilde men juist weg van de fysieke wereld. Niet de eigen waarnemingen stonden daar centraal, maar de boodschappen van de Meesters, die langs mediamieke weg werden overgebracht. Rudolf Steiner zei: neem een zaadkorrel en kijk ernaar! Neem een potlood en zie hoe dat is gemaakt! Hij begint bij de fysieke werkelijkheid. En dat was hard nodig als therapie voor het toenmalige theosofische publiek. Om nu duidelijk te maken dat hij zich niet oriënteerde op de traditie van het oosten, maar op die van het westen, noemde hij Christian

Rosenkreutz als de inspirator van de antroposofische scholingsweg. Rudolf Steiner wilde de toenmalige theosofen verrassen met de nuchtere taal van *De weg tot inzicht in hogere werelden*.

Wat is nu de zin ervan dat je voor jezelf weet tot welke geestesstromingje behoort? Als je daar inzicht in hebt, kun je verder kijken dan de doelstellingen op korte termijn. Je weet dan dat je het werk op de korte termijn in een groter verband moet zien. Als je het grotere verband van je werk niet ziet, zul je op den duur te kort schieten.

Natuurlijk moet je je blijven realiseren, dat je ook met de andere stromingen te maken hebt. Je bent nooit alleen Rozenkruiser. De mens is een driegeleed wezen: hij denkt, hij voelt en hij handelt. Zo is het ook met de drie stromingen. Ook de Rozenkruiser heeft met Rudolf Steiner te maken. Hij weet immers wat hij weet door Rudolf Steiner. Zonder studie kun je in deze tijd niet bewust een Rozenkruiser zijn. Toch is het ook waar dat elk mens in zijn of haar incarnatie een speciale taak te vervullen heeft. Als iemand die taak niet vindt, wordt hij ongelukkig.

Als psychiater heb ik veel met zulke mensen te maken gehad. Veel mensen hebben op latere leeftijd het gevoel: eigenlijk had ik dit of dat moeten doen, maar ik heb het niet gedaan. Waarom niet? Omdat ze dachten dat het onmogelijk was. Omdat ze in hun leven geen risico durfden te lopen. Vaak denken die mensen dan ook: nu is het te laat. Maar dat is een grote denkfout. Het is nooit te laat. Nooit. Er zijn laatbloeiers die pas op hun zeventigste jaar ontdekken

wat hun taak is in het leven. Dan gebeurt er ineens van alles en zijn ze tot dingen in staat die niemand meer van hen verwacht.

De vijfde dag

De huidige taak van de Rozenkruiser

Gisteren heb ik een schets gegeven van de Rozenkruisersstroom. Het was noodzakelijk om eerst een aantal feiten te noemen die bekend zijn over Christian Rosenkreutz. Ik heb daarom vragen behandeld als: wanneer was hij geïncarneerd en wat heeft hij in die incarnaties gedaan? Vandaag wil ik dieper ingaan op het wezenlijke van de Rozenkruisers.

De Rozenkruisers staan aan het front van de strijd tussen de goede en de duistere krachten. Op bepaalde gebieden moeten zij het spits afbijten. In de middeleeuwen werkten zij nog in de onbekendheid. Tegenwoordig staat de Rozenkruiser in de volle openbaarheid. Wat heeft hij nodig om vruchtbaar te kunnen werken?

Ik wil een aantal dingen noemen die speciaal van belang zijn voor de ontwikkeling van het Rozenkruiserswerk.

Als belangrijk punt noem ik: aandacht voor het tempo van ontwikkeling. Iedere ontwikkeling gaat

langzaam. De ahrimanische krachten willen alles versnellen. Je ziet dat in onze tijd ook overal gebeuren: de voorkeur gaat vaak uit naar kortlopende projecten en snelle resultaten. Ahriman organiseert dat op die manier om te voorkomen dat het menselijk ik een volledig bewuste verhouding krijgt tot nieuwe spirituele vermogens.

Ahriman wil ik-loze mensen, die geen innerlijk contact hebben met de dingen maar als het ware automatisch handelen. Ahriman streeft een mechanische samenleving na.

Dat was het wezen van bijvoorbeeld het bolsjewisme. Een model, dat was uitgedacht door Lenin, werd met geweld ingevoerd. De maatschappij van Lenin werd niet *ontwikkeld*, maar planmatig doorgedrukt. Om de kern van het bolsjewisme te begrijpen, moet je leren inzien dat het gaat om een samenlevingsvorm die in zijn zuivere gestalte pas ver in de toekomst mogelijk zal zijn, in wat in de geesteswetenschap het zesde cultuurtijdperk wordt genoemd. Bedoeld is de zogeheten 'geestzelf-cultuur', waarin mensen op totaal andere voet met elkaar zullen staan. Ahriman wil dergelijke toekomstige omstandigheden in de tijd naar voren halen, versnellen, op een moment dat de mens er nog niet aan toe is. Hij wil ermee bereiken dat de menselijke ziel er niet in kan ademen, er als het ware door wordt verstikt. Kijk eens naar de wreedheden die door Lenin en zijn navolgers zijn begaan! Voor Ahriman heeft een mensenleven geen enkele betekenis.

Iedere ontwikkeling heeft tijd nodig. Ik wil graag dat de volgende zin in hoofdletters wordt afgedrukt:

HET IS NOG NIET DE TIJD OM TE OOGSTEN! HET IS NU DE TIJD OM KIEMEN TE PLANTEN, DIE IN EEN LATERE TIJD VRUCHT ZULLEN DRAGEN.

Wie zich daar niet in kan vinden, moet afzien van de weg die een Rozenkruiser moet gaan. Anders zal hij voortdurend teleurgesteld worden.

De Rozenkruiser moet leren leven met vragen. En afwachten tot het moment is aangebroken dat het antwoord uit de geestelijke wereld kan klinken. Ook al duurt dat twintig, dertig, veertig jaar. Alleen met die houding overwin je Ahriman. Het gaat niet om het uiterlijke succes, maar om het doorzetten. De tijd van de bewustzijnsziel, waar wij nu in leven, loopt tot voorbij het jaar 3500. Er is dus nog 1500 jaar te gaan! In die tijd moet een echte bewustzijnscultuur ontstaan. Zij die dat willen versnellen en nu al concrete resultaten willen zien, en voortdurend zeggen: wat daar en daar gebeurt kun je nog geen bewustzijnszielecultuur noemen, tegen hen zeg ik: natuurlijk niet, hoe kun je ook anders verwachten?

Deze houding is iets anders dan defaitisme. Zij is gebaseerd op een diep vertrouwen in de realiteit van de geest. Erop vertrouwen dat de bescheiden kiemen die je plant ooit werkelijk vrucht zullen dragen, dat moet de Rozenkruiser leren.

Mijn vriend Ehrenfried Pfeiffer was op dit punt een meester. Als je ziet hoe hij zijn laboratoriumarbeid

heeft opgebouwd uit het niets. Als je ziet hoe hij na de dood van Rudolf Steiner, terwijl hij zelf nog niet eens afgestudeerd was en door de leden van de vereniging werd beschouwd als een jochie, rustig verder is gegaan met het werk dat hij samen met Rudolf Steiner was begonnen. Zijn experimenten begonnen met een doos onder het bed. Daarna kreeg hij een kamer in een van de antroposofische instellingen. Tenslotte kreeg hij in het Glashaus een grote ronde ruimte, waarin hij zijn bureau, zijn boeken en zijn onderzoeksbenodigdheden onderbracht.

Een grote deceptie in zijn leven was dat hij voortdurend werd aangevallen door leden van de Antroposofische Vereniging. Die zeiden: wat voert die Pfeiffer eigenlijk uit? Behaalt hij eigenlijk wel resultaat? Maar Pfeiffer liet zich hier niet door opjagen en werkte rustig door. Toen hij het in de jaren dertig door de moeilijkheden in de vereniging niet meer in Dornach kon uithouden, vertrok hij naar Amerika. In Spring Valley, niet ver van New York, richtte hij onmiddellijk weer een laboratorium in om verder te kunnen werken.

Toen hij na de oorlog weer in Dornach kwam en zijn laboratorium in het Glashaus betrad, moest hij vragen om toegelaten te worden. Toen hij zei dat hij weer wilde gaan werken, werd er gezegd: helaas, we hebben geen plaats voor u, maar wel kunt u adviseur worden van de Zwitserse biologisch-dynamische boeren. Pfeiffer zei toen: dat hoef ik niet te worden, dat ben ik al.

Maar hij ging door. Wel knaagde deze geschiedenis

aan zijn gezondheid. De laatste keer dat ik Pfeiffer ontmoette, was in het begin van de jaren vijftig, in New York. We hebben toen lange uren met elkaar gesproken. Hij was erg terneergeslagen over zijn eigen toestand en over het feit dat zijn werk niet opschoot. Maar ondanks zijn neerslachtigheid ging hij door. Een aantal jaren later overleed hij aan een longziekte.

Deze Pfeiffer is een voorbeeld voor alle mensen die in het laboratorium hun onderzoek doen. Pfeiffer heeft eens het volgende naar voren gebracht. Al in de tijd dat Rudolf Steiner nog leefde, had hij een begin gemaakt met het onderzoek naar de zogeheten 'kristallisatiemethode'.³² In de eerste tijd verliep het onderzoek gunstig. Uit de vele mogelijkheden werden koperchloride gekozen en plante-substanties die zich met koperchloride vermengden. Toen de eerste kristallisaties ontstonden, was Rudolf Steiner bijzonder gelukkig. Hij meende dat die kristallisaties konden worden gebruikt voor de ontwikkeling van de 'anschauende Urteils-kraft', oordeelskracht die tijdens het beschouwen van de fenomenen ontstaat. Het ging erom dat het wezenlijke kon worden waargenomen dat door zo'n kristallisatie werd uitgedrukt. Daartoe ontwikkelt de waarnemer, op basis van de waarnemende oordeelskracht, lichaamsvrije imaginaties. Dat is een lange weg en om dat te bereiken moet je volhouden.

Terwijl Pfeiffer hiermee bezig was, werd zijn werk voortdurend door anderen bekritiseerd. Men wilde er iets mee gaan doen. Het moest een diagnostische

methode worden. Ik herinner me dat Pfeiffer eens heeft gezegd dat zich met het kristallisatie-onderzoek een hoog geestelijk wezen had verbonden. Dat wezen wilde nagaan of de mensen rijp waren voor het ontwikkelen en doordragen van een werkwijze op basis van vrije imaginaties. Pfeiffer duidde aan dat dat wezen zich had teruggetrokken op het moment dat de methode werd gebruikt voor diagnostische doeleinden.

De praktische toepassing gebeurde te snel. Er waren nog te weinig mensen die werkelijk een ‘Anschauende Urteilskraft’ hadden ontwikkeld. Ik bedoel niet te zeggen dat we dus maar moeten ophouden met de kristallisatiemethode. Het is nu eenmaal zo dat wel eens omwegen moeten worden bewandeld om het uiteindelijke doel te bereiken. Maar wel is van belang dat we inzien dat de dingen hun tijd nodig hebben.

De grootste vijand van de vrije imaginaties zijn de gefixeerde imaginaties. Die gefixeerde imaginaties zijn al in de oud-Egyptische tijd ontstaan. Als je een Grieks beeld van Apollo ziet, dan is dat altijd een unicum. Alle andere beelden van Apollo zijn anders. Zo’n beeld ontstond in het oude Griekenland iedere keer opnieuw uit de imaginatie van de kunstenaar. In de Egyptische tijd werden imaginaties gefixeerd. Er waren regels waar de uitbeeldingen van de goden aan moesten voldoen. De kop moest naar links, of juist naar rechts; er moesten altijd bepaalde attributen bij, enzovoort. Die beelden werden dan bij honderden over het rijk verspreid, zodat je ze overal zag.

Derge lijke beelden werken galvaniserend op de etherische lichamen.

Ook in de moderne tijd kom je veel van dergelijke gefixeerde imaginaties tegen. Denk aan het hakenkruis. Of aan de beelden van Lenin en Stalin die tot voor kort in de kleinste dorpen in de Sovjet-Unie te vinden waren. De creatieve vermogens van de mens worden op die manier onmogelijk gemaakt. Het etherische lichaam verstart erdoor en dat is een truc van Ahriman.

In het oude Egypte werd het materialisme voorbereid, niet alleen door de mummificatie, maar vooral door de fixatie van de imaginaties.

Wij zullen moeten leren zoeken naar de oerbeelden. In het licht van het bovenstaande betekent dat dat wij al metamorfoserend moeten leren denken. Dit is een vermogen dat de Rozenkruiser moet ontwikkelen.

De mensen van een instelling als het Louis Bolk Instituut, waar op basis van het goetheanisme onderzoek wordt gedaan, staan aan het front van de grote geestesstrijd.³³ Het is absoluut noodzakelijk dat zij zich gedragen weten door een grote groep van mensen die werkelijk begrijpen waarom dat werk zo belangrijk is.

De zesde dag

De geestesstroming van Manoe

Vandaag zullen wij spreken over de middenstroom, de stroming dus die staat tussen die van Rudolf Steiner en die van Christian Rosenkreutz. Deze stroming heeft mij de meeste hoofdbrekens gekost. Toen ik het beeld van de eerste twee stromingen voor ogen had, wist ik dat er nog een derde moest zijn, een die in het midden stond en betrekking had op de redding van de menselijke ziel. Maar ik wist niet welke hoge mensheidsleider zich daarmee had verbonden.

Twee opmerkingen brachten mij op het pad. De eerste was van Walter Johannes Stein.³⁴ Toen Stein zich indertijd voorbereidde om voor de eerste keer voor de elfde klas van de Waldorfschool in Stuttgart over Parzival te vertellen, zei hij tegen Rudolf Steiner: hoe meer ik met Parzival bezig ben, hoe duidelijker het wordt dat hij een belangrijke individualiteit is. Rudolf Steiner bevestigde dat. Walter Stein vroeg toen: net zo belangrijk als Zarathoestra en Skythianos? Oh nee, antwoordde Rudolf Steiner, veel hoger.

Dat plaatste Stein voor een grote vraag. Voor mij was dat een aanwijzing dat er blijkbaar een geestesstroming bestaat die over een langere periode werkzaam is dan die van bijvoorbeeld Zarathoestra.

De tweede opmerking trof ik aan in een voordracht van Rudolf Steiner, gehouden op 11 november 1904 in Berlijn, over Mani en het manicheïsme. Al aan het begin van die voordracht zegt Rudolf Steiner: ‘Een nog belangrijker geestesstroming dan die van de Rozenkruisers was die van het manicheïsme.’³⁵ Opnieuw bleek er een geestesstroming te zijn die uitging boven de ons bekende. Bovendien vroeg ik mij af wat is de samenhang tussen Parzival en het manicheïsme?

Uiteindelijk kwam ik op de individualiteit van Manoe. Toen ik was nagegaan wat Rudolf Steiner over deze Manoe had gezegd, was het mij duidelijk dat het ging om de belangrijkste van de mensheidsleiders.

Manoe heeft de mensheid begeleid vanaf midden-Lemurië en alles meegemaakt wat de mensheid vanaf die tijd aan ontwikkeling heeft gekend. Steeds was het zijn taak de mensen te helpen bij het laveren tussen goed en kwaad. Hij was de stichter van de centrale zonnemysteriën op Atlantis. Hermes en Zarathoestra waren twee van zijn leerlingen, die door hem waren opgeleid om in de na-Atlantische tijd een leidende rol te kunnen spelen. Dit sluit aan bij wat Rudolf Steiner zei over een individualiteit die hoger stond in zijn geestelijke ontwikkeling dan Zarathoestra.

Manoe werd in de vroege tijd de ‘goddelijke Manoe’ genoemd. De ik-functie van de mensen was in die tijd nog niet sterk ontwikkeld, zodat de directe inwerking van de goden nog nodig was. Alhoewel Manoe zelf een mens was, kon hij optreden als een middelaar tussen mensen en goden. Door hem heen werkten de goddelijke hiërarchieën.

We weten dat Manoe aan het eind van de Atlantische periode een groep mensen om zich heen verzamelt die de eerste aanleg hebben voor een autonoom individueel denken. Met die mensen trekt hij naar het oosten. De kern van die groep brengt hij naar het Tarin-bekken, dat toen nog een groot meer was. Daar wachtte hij zijn tijd af, tot het moment was aangebroken dat de Indische cultuur, de eerste van de na-Atlantische culturen, kon beginnen. Hij was degene die de zeven Risji’s inwijdde, de zeven oerleraren van de Indische cultuur. Hetzelfde deed hij met Zarathoestra, die de inspirator was van de tweede na-Atlantische cultuur, de oud-Perzische, en met Hermes, de grondlegger van de Egyptische cultuur.

Ik noemde al de uitspraak van Rudolf Steiner dat de ‘goddelijke’ Manoe ooit een ‘menselijke’ Manoe zal worden. Hij zal dan niet meer op dezelfde manier worden geleid door de hiërarchieën, maar op eigen kracht zijn inzichten ontwikkelen. Zelf ben ik de overtuiging toegedaan - maar ik heb geen enkel aanknopingspunt daarvoor in het werk van Rudolf Steiner gevonden - dat met de Egyptische beschaving een einde was gekomen aan de taak van Manoe als ‘goddelijke Manoe’. Hij begint dan, zo meen ik, een

nieuwe cyclus van incarnaties, zich voorbereidend op zijn taak als 'menselijke Manoe'. Hij moet in zekere zin helemaal opnieuw beginnen.

Een vroege incarnatie in die nieuwe reeks is die van de jongeling te Saïs. In de tijd dat in het oude Egypte het materialisme werd voorbereid - gisteren hebben we hierover gesproken - was er in de tempel van Isis een Isisbeeld dat was gesluierd. Zij sprak niet meer. Zij werd de 'treurende weduwe' genoemd, omdat Osiris haar had verlaten. De priesters van Saïs noemden zich 'de zonen van de weduwe'.

Het was verboden om de sluier voor het beeld weg te nemen, iets waar de jongeling van Saïs geen vrede mee had. Hij was blijkbaar een temperamentvolle persoonlijkheid, want op een zeker moment trekt hij de sluier weg voor het beeld van Isis, om antwoord te krijgen op zijn vragen. Voor de wetten van de tempel was dat een doodzonde en de jongeling werd ter dood gebracht.

Een volgende incarnatie was die als de jongeling te Nain, die sterft en die door Christus weer wordt opgewekt. Hij is de eerste mens die een christelijke inwijding krijgt, met Christus zelf als hiërofant. De tweede die zo'n inwijding doormaakt is Lazarus, die dezelfde is als Johannes de discipel. Helaas heeft niemand aan Rudolf Steiner gevraagd hoe het verder is gegaan met de jongeling van Nain en zijn er verder ook geen aanwijzingen. Maar gezien het feit dat hij de eerste is die een christelijke inwijding heeft doorgemaakt, mogen we ervan uitgaan dat hij zich diep met het wezen van Christus heeft verbonden.

Een latere incarnatie is die van Mani of Manes, die in de derde eeuw na Christus gepoogd heeft de toenmalige decadent geworden Perzische Zarathoestra dienst christelijk te maken. Hij was de brenger van het manicheïsme.³⁶

Mani wordt in 215 na Christus geboren als zoon van arme mensen in het gebied dat tegenwoordig Irak heet en toen nog Perzië was. Tijdens de zwangerschap van zijn moeder had zijn vader in dromen steeds de opdracht gehad zijn gezin te verlaten; hij vertrok naar de mond van de Tigris en de Eufraat om zich aan te sluiten bij een bepaalde sekte. Als Mani geboren wordt, is hij dus opnieuw de ‘zoon van de weduwe’. Zijn moeder is zo arm dat zij hem niet kan opvoeden en zoals dat toen gebruikelijk was, wordt Mani als zevenjarige verkocht. Zo wordt hij de slaaf van een rijke weduwe. Deze vrouw herkent al heel gauw de speciale gaven van de jongen, die dan nog Corbicius heet. Zij adopteert de jongen dan ook als zoon.

Als hij twaalf jaar oud is, sterft de weduwe en erft hij niet alleen haar aardse bezittingen, maar ook de vier boeken van Skythianos die zij in haar bezit heeft. Het blijkt dat deze Skythianos, waarvan bekend is dat hij aan het begin van de tweede eeuw heeft geleefd als handelaar tussen Scythië en Egypte, deze vrouw als zijn leerlinge beschouwde. Als hij op reis was, verbleef hij in het huis van die weduwe.

Mani begint de boeken te bestuderen en weldra heeft hij zijn eerste ontmoeting met zijn engel, die hij El Tawan noemt, wat letterlijk ‘metgezel’ betekent.

Vanaf dat moment is deze engel voortdurend in zijn buurt. Als hij achttien jaar is, heeft hij een groep leerlingen om zich heen verzameld. In die tijd geeft hij zichzelf de naam Mani. Een paar jaar later neemt hij het besluit om zich een jaar lang terug te trekken in absolute duisternis en eenzaamheid. Hij heeft een grot ontdekt met een bron, en tegen zijn leerlingen zegt hij: een jaar lang zullen jullie mij niet zien.

In de absolute duisternis heeft hij zijn eerste beleving van Christus, net als Paulus voor de poort van Damascus. Hij ontwikkelt vervolgens een leer, die alles omvat van Saturnus tot Vulcanus. Kenmerkend is dat hij de omvattende ontwikkelingsbeelden steeds plaatst in de tweehed van licht en duister. Mani was tenslotte een Pers, die leefde in de nadagen van de impuls van Zarathoestra. Bij Zarathoestra draaide immers alles om het spanningsveld tussen het goede (Ahoera Mazdao) en het kwaad (Ahriman). Die leer en de daarbij horende cultische praktijken waren echter in decadentie geraakt; de priesters bijvoorbeeld noemden zich niet langer priester, maar magiër.

Hiermee begon het eigenlijke manicheïsme. In korte tijd kreeg Mani een enorme aanhang. Hij stichtte scholen, schreef boeken, trok door heel Perzië en India. Het ene moment bevindt hij zich aan het koninklijke hof, het andere moment wordt hij opgejaagd door machinaties van de magiërs. Hij trekt ook naar het Tarin-bekken en overal waar hij komt sticht hij gemeenten. Achter de Himalaya heeft tot 1200 na Christus een groot manicheïstisch rijk bestaan! Het

is bekend dat in de zevende en de achtste eeuw na Christus, in de steden die langs de zogeheten zijderoute lagen, allerlei culturen vreedzaam samen leefden: boeddhisten, islamieten en manicheeërs.

Tenslotte sterft Mani in 276. Hij is dan aan het hof van de Perzische koning. De Perzische magiërs beschuldigen hem van hoogverraad: hij zou de Perzische godsdienst ontrouw zijn geweest. Hij wordt veroordeeld en gedood. Maar het manicheïsme blijft zich de eeuwen daarna uitbreiden, van Gibraltar tot diep in China.

De katholieke kerk heeft deze beweging altijd te vuur en te zwaard bestreden. Tot nog niet zo lang geleden was al onze kennis over het manicheïsme gebaseerd op wat de kerkvader Augustinus erover had geschreven. Augustinus was nooit geweest bij de manicheeërs maar hij was alleen op de hoogte van de uiterlijke aspecten. De hogere graden van het manicheïsme kende hij niet. Hij had zich afgewend van het manicheïsme en was er een uitgesproken vijand van geworden.³⁷

Pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw zijn in een koptisch klooster oude manicheïstische teksten gevonden. Ook achter de Himalaya zijn oude boeken gevonden, geschreven in dialecten die maar door een handvol mensen ontcijferd konden worden. Daarom heeft het dertig jaar geduurd voordat de inhoud van de boeken toegankelijk was geworden. In het boek *Mani, der Gesandte des Lichts* schrijft Eugen Roll op basis van die nieuwe inzichten, die geheel aansluiten op hetgeen Rudolf Steinernaar voren had gebracht, over Mani.

Als je vraagt wat nu het wezenlijke is van het manicheïsme, dan kan dat met twee zinnen worden samengevat. De eerste luidt: elk licht schept schaduw. Anders gezegd: als je iets goeds doet, ontstaat tegelijkertijd de schaduw van dat goede. Als je bijvoorbeeld voor een groep mensen de ideale samenwerkingsvorm hebt gevonden, zul je merken dat die vorm in een volgende fase ineens een hindernis wordt. Zo'n vorm kan dan een enorm obstakel worden voor de vernieuwingen die op dat moment nodig zijn. Steeds zul je je moeten bezighouden met de schaduw die je hebt geschapen door iets goeds te doen. Je kunt die schaduw niet links laten liggen; nee, je zult die schaduw mee moeten nemen in je ontwikkeling.

De tweede grondslag van het manicheïsme is: de schaduw van het goede moet met mildheid worden bejegend. Geen ergernis, geen geweld, maar mildheid... Het ontwikkelen van mildheid jegens het boze, daar gaat het in de weg van het manicheïsme om. Mildheid en liefde zijn de krachten die de menselijke ziel redden.

Als je in je ontwikkeling een stap vooruit gaat, veroorzaakt je dat de mensen die achterblijven in een nog diepere duisternis verkeren. De weg van de manicheïst kenmerkt zich erdoor dat zij of hij zich gedurende een periode van zijn leven geheel wijdt aan de eigen ontwikkeling, om dan weer terug te keren naar de armsten der armen, ten einde samen met hen op te trekken. Dit manicheïstische beginsel is een van de pilaren van het sociale werk.

Elke stap vooruit schept duisternis. Vandaar dat je

ook steeds tot de duisternis moet terugkeren, niet met haat en ergernis, maar met mildheid en liefde. De woorden mildheid en liefde zijn cruciaal in de stroom van Manoe, waar het manicheïsme een uiting van is. Want de taak van de menselijke Manoe is de redding van de menselijke ziel. Ik heb het al eerder gezegd: de menselijke geest is onaantastbaar en daarom richten de tegenmachten zich op de ziel. De menselijke ziel is het eigenlijke slagveld van de strijd tussen de goede en de kwade machten. Gepoogd wordt de menselijke ziel te verduisteren, of zelfs te vernietigen, opdat het menselijk ik er geen ervaring in kan opdoen.

Als je nu naar de antroposofische beweging kijkt, dan moet je helaas zeggen dat mildheid en liefde niet altijd de boventoon voeren. Er zijn echter veel mensen in de antroposofische beweging die de weg van Manoe willen gaan. Je moet natuurlijk niet de vergissing maken dat hetgeen Mani indertijd voor de Perzische cultuur bracht, nog precies zo van kracht is voor het heden. Het gaat om de grondslagen; die zijn hetzelfde gebleven.

In de heilpedagogie vind je de werkzaamheid van Manoe terug. Als je nagaat hoe daar mensen van in de twintig een heleboel jaren van hun leven offeren, soms wel tien jaar, om op te trekken met een paar achterlijke kinderen. Die mensen zien af van veel pretjes van het leven en zijn dag in dag uit bezig om te proberen een heilpedagogisch kind een stapje verder te helpen. Die offerbereidheid... Ook als nuchtere mensen zeggen: hou daar toch mee op, je bereikt er niets mee, gaan ze door.

Toen ik met de antroposofie in aanraking kwam, was ik ervan overtuigd dat ik een wetenschappelijke weg zou gaan. Mijn bedje was al gespreid: toen ik was afgestudeerd, had ik al een afspraak met een instituut voor kankeronderzoek in Amsterdam. Ik zou dus onderzoek gaan verrichten. Maar toen ik de heilpedagogie leerde kennen, wist ik dat dat mijn weg zou worden. Maar wel op een heel merkwaardige manier. Ik heb instituten opgericht en als heilpedagogisch arts gewerkt. Maar ik heb nooit zeven jaar met een groep heilpedagogische kinderen geleefd en gewerkt. Ik heb geholpen bij het vinden van het inzicht. En zo zie je dat de verschillende stromingen in elkaar grijpen. De ziel loopt gevaar en het is de taak van Manoe die ziel te redden. Dat zien we ook als we zijn verdere activiteiten op aarde volgen.

Kort na de dood van Mani is hij blijkbaar weer op aarde. Zij die vertrouwd zijn met het werk van Rudolf Steiner weten dat in de vierde eeuw na Christus een soort spiritueel ‘concilie’ plaatsheeft, waar een paar grote mensheidsleiders samenkomen: Mani, Zarathoestra, Skythianos en een persoonlijkheid die sterk door Boeddha is geïnspireerd. Over die samenkomst zegt Rudolf Steiner dat het het grootste ‘geestelijke concilie’ in de mensheidsontwikkeling is geweest. Een concilie van niet meer dan vier individualiteiten! Zij spreken met elkaar over de strategie van de goede machten in de strijd met de kwade, tot aan het eind van de aarde-ontwikkeling.³⁸

De volgende grote incarnatie is die van Parzival. Hij was de eerste mens die een volledige bewustzijnszieleontwikkeling doormaakt. Je ziet dat vooral wanneer je kijkt naar het verschil tussen Mani en Parzival. Als Mani ontwikkelde deze individualiteit een onvoorstelbare wijsheid, terwijl hij als Parzival verschijnt als de reine dwaas. Parzival wordt zonder kennis geboren. Hij moet helemaal opnieuw beginnen en door schade en schande wijs worden. Dat is een belangrijke karakteristiek van de bewustzijnsziel. Wij kennen dat in ons eigen leven: niets is ons vooraf gegeven en wij moeten allemaal door het nulpunt van de realiteit van het leven. Door schade en schande wijs worden... Wij allemaal zijn een Parzival. Wij zijn dwazen, kennen onze incarnaties niet, ons levensdoel niet, weten niet wat ons te doen staat, hoe wij dat moeten doen... Wij weten niet wie we zijn, lopen rond en doen maar wat.

Langzaam gaat Parzival in de loop van het verhaal begrijpen wat zijn taak is. Juist aan Parzival kun je zien dat Rudolf Steiner gelijk had toen hij zei dat het belangrijk is te weten in welke geestesstroomje staat. Pas in het tweede deel van zijn leven kan Parzival zijn taak dan ook bewust uitvoeren. Want dat is de enige manier om je taak te vervullen: vanuit het inzicht wat die taak is. Maar eerst moet de bewustzijnszielemens ernaar zoeken. De vreemdste dingen moeten eerst gebeuren, de gekste zijsprongen gemaakt... Maar als je doorzet, kun je op een goede dag tegen jezelf zeggen: ik ben een Rozenkruiser, of een vertegenwoordiger van de Manoe-stroming, of een deelgenoot van de opdracht van Rudolf Steiner.

En ik herhaal het opnieuw: natuurlijk heeft elk mens alle drie de karakteristieken in zich, maar het gaat erom te ontdekken waar het zwaartepunt ligt.

De mensen uit de Manoe-stroom hebben een diepe behoefte om mensen die ongelukkig zijn, die moeilijkheden hebben, te helpen. Zij kunnen en willen een stuk van het eigen karma offeren omwille van de ander. Heel duidelijk zie je dat in de heilpedagogie. Ik heb het daarnet al verteld: als je ziet hoe jonge mensen een paar jaar van hun leven opofferen om op te trekken met kinderen die hulp nodig hebben, dan weet je wat het wezen van Manoe is.

Ik heb een grote eerbied gekregen voor de mensen die dat kunnen opbrengen. Zij worden vaak ‘simpele zielen’ genoemd, dat wil zeggen mensen die niet in staat zouden zijn om op intellectuele manier met de antroposofie om te gaan. Ik heb deze mensen, die in feite de dragers zijn van de heilpedagogie, vaak moeten verdedigen tegen de zogenaamde antroposofen die alles in hun hoofd op een rij hebben.

Het gebeurde wel dat een medewerker van een heilpedagogisch instituut niet in staat bleek een intellectueel verslag te maken van de ontwikkeling van een heilpedagogisch kind. Zo iemand heette dan ongeschikt voor het werk te zijn! Ik zei dan: ik wilde dat die zogenaamde antroposofen iets van de liefde hadden die de zogenaamde ‘simpele zielen’ wél hebben. De mensen die in de stroom van het inzicht staan, struikelen vaak over hun arrogantie. Zij zien dan niet wat er werkelijk gebeurt.

De stroom van Manoe vind je ook in het psychotherapeutische werk en in het organisatieadvieswerk. Zoals bekend heb ik het NPI opgericht, een organisatie-adviesbureau dat de bedrijven en ondernemingen ingaat om de nood daar te lenigen. Waar gaat het in wezen om in het organisatie-advieswerk dat ik heb willen brengen? Om organisaties zo te helpen inrichten dat de zielen van de medewerkers niet worden stukgewreven. Door groepswork en individuele gesprekken krijgen mensen weer moed om door te gaan, ook als een situatie in een onderneming op een bepaald moment uitzichtloos lijkt.

Helaas begreep de antroposofische beweging hier weinig van. De grootste weerstand die het NPI ontmoette, kwam uit de antroposofische beweging. Want onder het motto ‘groepswork is niet op het ik gericht, maar op de gewaarwordingsziel’ werd het werk van het NPI de grond in geboord. Terwijl de bewustzijnsziel juist enorm door het groepswork wordt geholpen! De bewustzijnsziel ontwikkelt zich juist in de natuurlijk soms ook moeilijke samenwerking met anderen.

De zevende dag

De toekomstige taak van Manoe

Tussen vandaag en de vorige keer ligt een weekend waarin ik rust heb kunnen nemen. Ik heb de vorige keer afgebroken bij het noemen van een aantal beroepen die thuishoren in de stroom van Manoe. Laat ik dat nog eens samenvatten.

We hebben dan natuurlijk in de eerste plaats te maken met de heilpedagogie. Maar ook met de andere verplegende beroepen, zoals in ziekenhuizen. Ook zijn er in deze stroom nieuwe beroepen aan het ontstaan, zoals de ‘buddies’ in de hulp aan Aidspatiënten en de mensen die zich wijden aan de begeleiding van stervenden. Dan zijn er de psychotherapeuten, de kunsttherapeuten, de fysiotherapeuten enzovoort. Al die mensen trekken een tijdje op met anderen die in nood zijn. Een belangrijke groep vormen alle moeders in de wereld, die een aantal jaren van hun leven schenken aan de kinderen.

Als we ons echter beperken tot de beroepen, vernauwen we onze horizon. Want als je je probeert

voor te stellen hoe de beweging van Manoe er in de volgende eeuw uit kan zien, dan ontstaat er een beeld dat veel en veel rijker is. Ik stel mij voor dat er een individualiteit opstaat, waarvan net als bij Mani een grote positieve uitstraling zal uitgaan. De impuls van Mani, wij vergeten dat wel eens, heeft zeven eeuwen lang een invloed gehad in een gebied dat lag tussen Gibraltar en Mongolië. Natuurlijk heeft Mani dat niet alleen gedaan. Om hem heen zijn veel individualiteiten die het vermogen hebben zijn impuls te realiseren en door te dragen.

Het is natuurlijk moeilijk om concreet aan te geven hoe de nieuwe impuls van Manoe eruit zal zien. Wat ik daarover ga zeggen, moet dan ook worden beschouwd als een voorzichtige poging er iets over te zeggen. Maar één ding lijkt mij zeker: hij zal *niet* komen om een nieuwe godsdienst te stichten. Ik stel mij eerder voor dat hij de impuls zal geven tot een machtige sociale beweging, die grote delen van de wereld zal omvatten. Het zal dan kunnen gaan om een beweging van mensen die genoeg hebben van de egoïstisch-materialistische cultuur en die de behoefte hebben een cultuur te scheppen op basis van interesse in de ander.

Iets dergelijks verwacht ik. Nogmaals, voor alle duidelijkheid: niemand kan de toekomst voorspellen. Wat ik hier uitspreek zijn veronderstellingen, meer niet. Je moet oppassen met het scheppen van al te vaste voorstellingen over de toekomst, want voor je het weet worden die voorstellingen een belemmering

voor het waarnemen van wat er werkelijk gebeurt. De werkelijkheid is vaak verrassend anders dan je dacht.

Maar ik veronderstel dat er iemand zal opstaan die misschien niet eens in politiek opzicht zo'n grote rol zal spelen, maar die wel in staat is grote groepen mensen te enthousiasmeren voor sociale idealen. Samen met die mensen zal hij de wereld intrekken en een verandering van stemming bewerkstelligen met betrekking tot samenlevingsvragen.

Enkele voorlopers daarvan zie je al. Er zijn tegenwoordig mensen in de wijken van grote steden, die zeggen: kunnen wij niet samen verantwoordelijk zijn voor onze kinderen? Kunnen we niet, in plaats van een anonieme kindercrèche, samen iets voor onze kinderen organiseren? Overal waar mensen elkaar willen helpen, elkaar echt opzoeken om samen verantwoordelijkheid te dragen, zie je het begin van een nieuwe sociale impuls. Er ontstaan tegenwoordig netwerken van mensen die elkaar in nood kunnen opbellen en dan dag en nacht voor elkaar klaar staan. Naar mijn idee is dit een trend die je de laatste jaren ziet opkomen.

Op grandioze wijze zal zich dat kunnen uitbreiden. Steeds meer mensen zullen op allerlei wonderlijke manieren wegen vinden om andere mensen te helpen. Jezelf in dienst stellen van de moeilijkheden van de ander! Dat is waar het om gaat. Maar uiteraard zullen de tegenkrachten dit allemaal niet zomaar laten gebeuren. Laat ik een voorbeeld noemen. Zodra mensen in een bepaalde wijk samen iets willen oplossen,

schrijft een socioloog verheugd in de krant: aha, de sociale controle komt weer terug! Dat is wat Ahriman doet: het subtiel verwisselen van hulpvaardigheid en controle. Let maar eens op: overal zie je dergelijke verwisselingen, die plaatsvinden zonder dat je het in de gaten hebt. Daarin zie je de grijns van Ahriman.

Ik geloof dat deze beweging een heel andere gedaante zal hebben dan de vorige, die van Mani. Maar de omvang en de betekenis zullen vergelijkbaar kunnen zijn. Talloze mensen zullen zich in dienst van die impuls stellen, zo stel ik mij voor, en als zendboden de wereld intrekken. Overal zullen zij de verlossende woorden brengen die de eenzaamheid van de mensen doorbreken. Ahriman wil elk mens zo vereenzamen dat er geen enkel contact meer is. Manoe zal juist het tegenovergestelde doen: mensen werkelijk met elkaar in contact brengen.

Tegen Pfeiffer heeft Rudolf Steiner eens gezegd dat hij was begonnen met de Vrije Scholen en de sociale driegeleding om de incarnatie van Manoe en diens helpers mogelijk te maken.³⁹ Laten we hopen dat er genoeg actieve antroposofen zijn om datgene te volbrengen wat Manoe nodig heeft voor zijn ontwikkeling. En laten we hopen dat de antroposofen hem zullen herkennen als hij er eenmaal is. Het zal kunnen gaan om een persoonlijkheid die in korte tijd grote groepen van helpers om zich heen verzamelt. Wij moeten hier in het westen en als antroposofen niet de vergissing maken dat hij hoe dan ook in Europa wordt geboren. Het is heel goed mogelijk dat hij in een Afrikaans, Aziatisch of nog een ander land zal opstaan.

Het gaat dus om een grote mondiale beweging. Op dit punt wil ik nog iets zeggen over de eerste stroming, die van de antroposofie. Ook de antroposofie zal aan het eind van deze eeuw - Rudolf Steiner heeft dat duidelijk aangegeven - een nieuwe impuls krijgen. Nu wordt in antroposofische kringen daarbij veelal in de eerste plaats gedacht aan de Antroposofische Vereniging. Maar de antroposofische impuls is veel groter dan alleen de Antroposofische Vereniging. Overal ter wereld vind je mensen die bezig zijn met het ontwikkelen van de geesteswetenschap. Vaak doen die mensen dat in stilte, zonder contact te hebben met vertegenwoordigers van de Antroposofische Vereniging. Dat betekent dat de nieuwe antroposofische impuls wel eens uit een heel andere hoek kan komen dan de antroposofen verwachten.

De aanvallen op het antroposofische werk, in welke stroming dat werk ook staat, zullen heel grof worden. In de medische beweging zal het syndicaat van de farmaceutische industrie, die over miljarden beschikt, met sociaal geweld bepaalde produkten de wereld in drukken en andere produkten juist tegenhouden. Ook produkten waarvan bekend is dat ze schadelijk zijn voor mensen, zullen willens en wetens worden gepromoot. De farmaceutische industrie zal alles op alles zetten om de antroposofische geneeskunde monddood te maken.

Maar ondergronds zal de antroposofische beweging groeien. Door een minister van landbouw is onlangs opgemerkt dat steeds meer boeren verlangen naar een andere manier van landbouw bedrijven. Zij willen op

een andere wijze omgaan met de natuur en met het milieu. En zo is het ook: de wal begint het schip te keren. Maar juist doordat de bestaande materialistische orde aan de verliezende hand is, komen uit die hoek de geniepigheden. Wat ik aan de lezers wil doorgeven, gaat niet alleen over de incarnaties van de grote mensheidsleiders. Want wat hebben we eraan als we die weten? Dergelijke kennis is alleen vruchtbaar wanneer de harten erdoor worden geopend, wanneer het inzicht wordt gewekt dat elk van ons in een strijd staat die al heel veel offers heeft gevraagd. Als je kennis neemt van de dramatische incarnaties van Rudolf Steiner, Christian Rosenkruz en Manoe, als je die levenslopen werkelijk op neemt in je gevoel, ga je de grote zonnekracht ervaren die achter de feiten schuilgaat.

Je gaat dan zien, vooral bij Manoe, dat er sprake is van inzicht en offerbereidheid die zijn gebaseerd op het hart. Er zal in de toekomst een nieuwe moraal ontstaan, een hartverwarmende moraal die niet van buitenaf is gegeven in de vorm van de tien geboden of een die is bedacht door filosofen en ethici. Het zal gaan om een moraal die voortkomt uit de directe belevingen die algemeen menselijk is. Die moraal zal voeren tot een offerbereid handelen.

Dit is de positieve kant van hetgeen de toekomst zal brengen. Maar we komen niet verder als we alleen die positieve kant zien. We moeten ons ook bezighouden met de strategie van de tegenkrachten. Dat zal morgen gebeuren, maar vandaag wil ik alvast iets inleidends zeggen.

Wij zijn op weg naar het jaar tweeduizend. Uit aanduidingen van Rudolf Steiner moeten wij afleiden dat het jaar 1998 sterk in het teken van Ahriman zal staan. Zoals bekend bij bestudeerders van het werk van Rudolf Steiner ligt in de ontwikkeling van de aarde en de mensheid besloten dat Ahriman eens in een fysieke gestalte op aarde zal zijn. In voordrachten heeft Rudolf Steiner een tijdstip genoemd dat in het derde millennium ligt, ‘voordat nog maar een deel van de derde duizend jaar na Christus zal zijn verlopen’. Tijdens een bijeenkomst in Breslau heeft hij echter tegen jongeren gezegd dat Ahriman alles op alles zal zetten om dat tijdstip sterk te vervroegen. Hij noemt daar dan het jaartal 1998. Het zal van de gehele mensheid afhangen of dat Ahriman zal lukken of niet.⁴⁰

Wat kan elk van ons daartoe bijdragen? Elk van ons kan doen wat in zijn of haar karma besloten ligt, niets meer, maar hopelijk ook niets minder. En om dat doelgericht te kunnen doen, vervuld van een sterke innerlijke zekerheid, is het voor elk van ons nodig te weten tot welke geestesstroom wij behoren. Want alleen op basis van dat inzicht kunnen wij onze concrete taken leren kennen.

Zo leren wij langzamerhand begrijpen wat de ongelooflijke betekenis was van de woorden van Rudolf Steiner aan de jongeren: ik verwacht dat jullie over drie maanden weten tot welke geestesstroom jullie behoren! Rudolf Steiner wist natuurlijk heel goed dat hen dat niet zou lukken in drie maanden. Maar hij wist ook dat het nodig was de jongeren

wakker te schudden. Want in hun hart waren zij heel tevreden over zichzelf! Zij vormden als antroposofische jongeren immers de bloem van de mensheid? Met zachte hand wilde Rudolf Steiner hen terechtwijzen en met een vraagstelling confronteren waar zij hun hele verdere leven mee verder konden.

In welke stroom wij ook staan, wij zullen grote moeilijkheden moeten overwinnen. Het belangrijkste is misschien wel: leren samenwerken. Dat geldt vooral voor de diverse antroposofische instellingen, die in dit opzicht niet uitblinken. Elkaar offervaardig tegemoet treden en er niet bang voor zijn dat de ander je de kaas van het brood wil eten. Dat kan alleen als je denkt vanuit het grote geheel, wanneer je weet wat de rode draad is die door al het werk heen loopt. Rudolf Steiner heeft ons grote beelden gegeven, zoals die met betrekking tot de overgang van de aarde naar Jupiter. Wij zullen meer en meer de moed moeten ontwikkelen om vanuit die grote beelden te denken, en vooral ook: *elkaar* in het licht van die grote beelden te zien. In plaats van elkaar kleiner te maken, kunnen we leren elkaar groter te zien.

De achtste dag

De strategie van de tegenmachten

Tot nu toe hebben wij gesproken over de krachten die een positieve rol spelen in de ontwikkeling van de mensheid. Die positieve krachten zijn echter niet te begrijpen zonder inzicht in de negatieve, die er immers ook zijn. Er bestaat een voortdurende wisselwerking tussen de daden van de negatieve krachten en die van de goede. Wat gewild wordt door het boze heeft zijn uitwerking op de goede krachten, en omgekeerd. Want altijd beogen de goede machten zo te reageren op de daden van de kwade machten, dat die in positieve zin worden omgebogen.

Nu dus de tegenmachten. In de ontwikkeling van de mensheid ging het aanvankelijk alleen om de macht die door Rudolf Steiner *Lucifer* wordt genoemd. Diens werkzaamheid gaat heel ver terug. In het oude Lemurië bijvoorbeeld schiep Lucifer in de astrale wereld de enorme gestalten van de sauriërs. De tweede tegenmacht die Rudolf Steiner heeft genoemd, *Ahriman*, ging er onmiddellijk toe over die

astrale gestalten ook in de fysieke werkelijkheid te realiseren. Deze monsterlijke gestalten vormden een grote bedreiging voor de ontwikkeling van de mensheid. Pas toen de sauriërs weer te gronde waren gegaan en hun resten veilig waren opgeborgen diep in de aarde, kon de ontwikkeling van de mensheid een vervolg vinden.

Aan deze episode uit de mensheidsgeschiedenis valt de aard van de twee tegenmachten al duidelijk af te lezen. In beide gevallen gaat het om geestelijke wezens die zich hebben gekeerd tegen de kosmische orde en die er vooral op uit zijn de ontwikkeling van de mensheid, die is gericht op het bereiken van individuele vrijheid en geestelijke autonomie, te dwarsbomen. Beide geestelijke wezens worden daarbij geholpen door grote scharen van lagere wezens, in de esoterische literatuur wel demonen genoemd. Zo zijn er dus luciferische en ahrimanische demonen.

Rudolf Steiner heeft altijd beklemtoond dat het van het grootste belang is beide vormen van kwaad goed te onderscheiden. In feite hebben zij een polair karakter. Lucifer streeft altijd de illusie na, het droombeeld. Hij wil de menselijke ziel weg van de aarde leiden, naar een wereld van schone beelden. Ahriman daarentegen wil de mens juist dieper in de aarde drukken, sterker verbinden met de fysieke materie. Hij is de inspirator van het eenzijdig geworden materialisme, de schepper van het lege abstracte denken, dat tegenwoordig de boventoon voert in onze maatschappij. Lucifer schiep de karikatuur van de inhoudsloze fantasie, Ahriman de karikatuur van het inhoudsloze computerbrein.

Alhoewel zij tegengesteld zijn in hun intentie en werkwijze, sluiten zij soms een verbond. Uit wat ik vandaag vertel, zal blijken hoe en waarom dat gebeurt.

Na die episode in het oude Lemurië wordt in de vorming van het menselijke astrale lichaam een volgende stap gemaakt. Er gebeurt dan iets heel belangrijks in de ontwikkeling van de mensheid: de luciferische machten krijgen toegang tot de menselijke astrale lichamen. Voor de mannen heeft dat een extreem extraverte houding als resultaat; voor de vrouwen een introverte. In die tijd ontstaat de eerste vorm van spreken, wat eigenlijk nog een zingen is, gebaseerd op de introverte natuur van de vrouwen.

Tegen het eind van Lemurië wordt de situatie op aarde zo moeilijk, zo 'verhard', dat de menselijke zielen niet meer in staat zijn zich te incarneren. Wat in de bijbel de eerste mensen worden genoemd, Adam en Eva, zijn in feite de laatsten die het nog volhouden en op die manier de continuïteit op aarde waarborgen. Na deze moeilijke tijd, als de substantie van de aarde weer 'zachter' wordt, vinden de zielen van de mensen, de een na de ander, weer toegang tot een fysiek lichaam. Met het begin van de Atlantische periode komen meer en meer mensen opnieuw op aarde.

Onder invloed van Lucifer gaat de mensheid zich vervolgens differentiëren in rassen, volkeren en stammen. Daarmee wordt door Lucifer een positief doel gediend: door de differentiatie werden de mensenzielen in de gelegenheid gesteld om incarnatie na incarnatie heel verschillende ervaringen op te doen. De

eerste Atlantische volkeren, de Rmoahals, worden dan de oervaderen van de latere zwarte volkeren.⁴¹ In die beschavingen ging het om de ontwikkeling van wat in de geesteswetenschappelijke literatuur de ‘stierkracht’ wordt genoemd, de krachten die ten grondslag liggen aan de stofwisseling. De rund-cultussen die je overal op de aarde ziet ontstaan en die nog heel lang voortduren, vinden hun oorsprong in deze vroeg-Atlantische beschaving. De tweede Atlantische beschaving, die van de Tlavatli-volkeren, brengt de ‘leeuw-cultuur’ tot stand, die is gebaseerd op de krachten die samenhangen met de ademhaling en het ritmische systeem van de mens. Tenslotte zijn er de oer-Tolteken, die de ‘adelaar-cultuur’ ontwikkelen, die samenhangt met de krachten van het denken. Deze oer-Tolteken trekken op een gegeven moment naar het westen en worden de oervaderen van de oer-indianen. Zij scheppen bijzonder vredelievende culturen, die zijn gegrondvest op landbouw.

In het vierde en middelste Atlantische tijdvak, dat van de oer-Toeraniërs, wordt voor het eerst het menselijk ik als een druppel in de mens ingebracht, die op dat moment bestaat uit een fysiek, een etherisch en een astraal lichaam. Dan begint Ahriman zich voor de ontwikkeling van de mensheid te interesseren. Want wat hij direct doet is deze ‘ikken’, die nog geen enkele aardse ervaring hebben, te vervullen van hoogmoed. Daardoor komt de mens bloot te staan aan de verleiding van de magie, waardoor enorme natuurcatastrofen worden veroorzaakt. Die ahrimanische hoogmoed vormt het begin van het einde van de Atlantische beschaving. Eigenlijk was het toen net als nu.

We verlaten het Atlantische tijdvak en volgen deze oer-Toeraniërs, die op een gegeven moment naar het oosten trekken, naar centraal Siberië, waar zij de cultuur van de sjamanen vormen. Zij wachten daar tot zij hun taak voor Ahriman te volbrengen hebben, namelijk de vernietiging van de latere Perzische cultuur van Zarathoestra. Als die Perzische cultuur in de na-Atlantische tijd tot wasdom komt, zien we dan ook dat er een voortdurende strijd is met de Toeraniërs. De Perzen moeten alles op alles zetten om hun zonnecultuur te verdedigen tegen de nazaten van de Toeraniërs. Uiteindelijk verliezen de Toeraniërs de strijd; langzaam maar zeker valt hun cultuur uiteen en versnipperen hun volkeren.

Voor Ahriman was dit de eerste van een reeks grote teleurstellingen. Het kenmerkende van Ahriman is dat hij niet van zijn teleurstellingen leert. Mensen leren van hun ervaringen, Ahriman niet. Elke keer denkt Ahriman opnieuw: ditmaal zal het lukken.

Ahriman probeert dus steeds grip te krijgen op de ontwikkeling van de mensheid. Na de tweede na-Atlantische tijd, de Perzische, ontstaat er in de derde, de Babylonisch-Egyptische, een nieuwe mogelijkheid voor Ahriman om een poging te wagen.

In het begin van de Egyptische periode krijgt voor het eerst in de geschiedenis de ziel van de mens een bewust karakter. Hij reageert dan niet langer uitsluitend automatisch op hetgeen er om hem heen gebeurt, maar hij ontwikkelt het begin van een zelfstandige binnenkant, de gewaarwordingsziel. Er ontstaat

een innerlijke continuïteit met betrekking tot wat beleefd wordt.

Het was de taak van de Egyptische cultuur om een kiem te leggen voor de materialistische cultuur, die pas veel later, in onze tijd, volledig tot ontwikkeling zal komen. Dit voorbereidende karakter van de Egyptische cultuur schuilt bijvoorbeeld in een overmatige interesse voor alles wat met het fysieke lichaam te maken heeft. Door de mummificering blijft het menselijk ik ook na de dood nog lang aan het fysieke lichaam gebonden. Ahriman probeert nu dergelijke processen, die de mens binden aan de fysieke werkelijkheid, zodanig te versterken dat de ontwikkeling van de materialistische cultuur wordt versneld.

Het antwoord van de goede machten is te vinden in de bouw van de piramiden. Wat is een piramide? Een piramide is een totaal kosmisch gebouw; de maten ervan worden bepaald door kosmische wetmatigheden. Een piramide is een kosmische uitsparing op aarde. En in die uitsparing is dan het graf van de farao, waardoor de verbinding weer tot stand wordt gebracht tussen de Egyptische cultuur en de geestelijke wereld.

Een tweede positieve impuls was de Egyptische wiskunde, die net als de piramiden was gebaseerd op kosmische wetmatigheden. Het getal één stond in de wiskunde voor het geheel, voor de totale kosmos; het getal twee was een splitsing, een deling. Twee was dus de helft. Hoe hoger het getal, hoe kleiner het deel. Het is dezelfde wiskunde die ook in de muziek heerst. En omdat de geestelijke harmonieën in deze

muzikale wiskunde doorklonken, konden de Egyptenaren hun prachtige gebouwen maken. Zo verpietert, vergeef mij dit woord, de ahrimanische invloed. Pas veel later in de Egyptische cultuur, als deze decadent is geworden, krijgt Ahriman weer invloed op de ontwikkeling. Weer is Ahriman teleurgesteld.

Zijn volgende poging valt in de tijd dat het mysterie van Golgotha wordt voorbereid. In die tijd, dus voor onze jaartelling, ontstaat dan uit de decadent geworden Atlantische Venus-mysteriën een ahrimanische impuls als tegenzet. Er ontwikkelt zich een negatieve zonnecultus die door Ahriman wordt geleid en die als teken het Taotl-teken heeft.⁴²

Ik doel hier op de duistere mysteriën van Mexico, waarin de priester zijn inwijding doormaakt door telkens een moord te begaan en door in koelen bloede en bij vol bewustzijn in levend vlees te snijden, door organen uit levende mensen te halen. Elke keer als een priester op ellendige wijze iemand om het leven had gebracht, kwam hij een graad verder in de mysteriën. Hoe vaker hij dat deed, hoe dieper hij afdaalde in de werkelijkheid van het kwaad. De god van deze duistere mysteriën was Taotl, een door en door boosaardig wezen. Tegelijk echter ontstaat er een volksgodsdienst, die als god Tezkatlipoka heeft, die door Rudolf Steiner wordt vergeleken met Jahve. Zowel de cultuur van Jahve als die van Tezkatlipoka wordt vanuit de maansfeer geleid.

Ahriman wilde een tegenpool scheppen voor wat in die tijd te gebeuren stond, namelijk het mysterie

van Golgotha. Ongeveer gelijk met Jezus van Nazareth wordt in Mexico een kind geboren, zoals de legende zegt: uit een maagd en een gevederd wezen. Dat kind heet Vitzliputzli. Hij groeit op en verzamelt mensen om zich heen die hun krachten putten uit de centrale zonnemysteriën. Als Jezus van Nazareth dertig jaar is geworden en bij de doop in de Jordaan het wezen van Christus zich met hem verbindt om gedurende drie jaren op aarde te zijn, ontstaat in Mexico een hevige strijd tussen de opperpriester van de Taotl-mysteriën en de volgelingen van Vitzliputzli.

De strijd eindigt ermee dat de leider van de duistere mysteriën wordt overwonnen en gekruisigd. Ongeveer tegelijk hangen zij aan het kruis: Christus in Palestina en de zwarte magiër in Mexico. Met de kruisiging van de leider van de Taotl-mysteriën, was ook de magische kracht van Ahriman gebroken en kon hij niet langer negatief ingrijpen in de ontwikkeling van de mensheid.

Je kunt je afvragen: wie was die Vitzliputzli, die de strijd niet voerde met fysieke wapens, maar met geestkracht? Was hij Manoe zelf? Er is wat dit betreft geen enkele aanwijzing van Rudolf Steiner. Maar ik kan mij voorstellen dat de lezers van dit boek op die vraag komen. Het is goed met dergelijke vragen te leven. Misschien dat er dan eens een innerlijk antwoord komt.

Vitzliputzli had mensen om zich heen verzameld die in eerdere incarnaties waren ingewijd in de centrale zonnemysteriën. Het kenmerkende is dat die

mensen in staat waren als groep met elkaar te werken, tegen de invloed van de duistere mysteriën. Ik kom nu op een punt dat van belang is voor de antroposofische beweging. Ooit heeft Rudolf Steiner gezegd dat bepaalde pioniers in de antroposofische beweging een incarnatie rond Vitzliputzli hadden doorgemaakt en toen in de strijd tegen het duister een belangrijke rol hadden gespeeld. In hun huidige incarnatie, zo zei Steiner, zochten deze individualiteiten de antroposofie. Ik stel mij voor dat dat mensen waren met een andere natuur dan velen van ons gewend waren...

Wat is nu de essentie van het verhaal over Vitzliputzli? Voor ons geestesoog verschijnt een enorm beeld: in het oosten hangt Christus onschuldig aan het kruis, terwijl in het westen de zwarte magiër schuldig aan het kruis hangt. Beeld en tegenbeeld...

Als Vitzliputzli niet in zijn missie was geslaagd, zou vanuit het westen over Europa een bloedige golf van zwarte magie zijn gekomen. Nu kon Europa zich vrij ontwikkelen. Een gevolg van dit alles is wel dat Europa de neiging heeft zich onbewust van Amerika af te keren, een neiging die ook onder antroposofen niet is overwonnen. Maar als je het grote tableau eenmaal voor ogen hebt gehad en je je bovendien realiseert dat Vitzliputzli en zijn vrienden mensen waren, dan weet je dat het gaat om een episode die cruciaal is geweest voor de ontwikkeling van de mensheid.

Weer is Ahriman teleurgesteld en opnieuw wacht hij op een volgende mogelijkheid. Aan het begin van de ontwikkeling van de verstandsziel, als de cultuurperiode

van het oude Griekenland van start gaat, besluiten Lucifer en Ahriman de buit te verdelen. Lucifer mag Griekenland hebben en Ahriman de Latijnse volkeren. Lucifer stelt zich voor zo in te werken op de Griekse cultuur, dat deze zal eindigen in een roes van schoonheid en illusie. Hij wil bewerkstelligen dat de Griekse cultuur het contact met de aardse werkelijkheid verliest. Die Griekse cultuur heeft natuurlijk een grote charme, ook voor ons, en terecht. Maar waar het om gaat is dat die cultuur niet tot het einde gevoerd mocht worden dat Lucifer in gedachten had.

En wederom komen de leiders van de mensheid in actie. Zij introduceren de Griekse filosofie, als tegenbeeld van de droom van Lucifer. Zo worden de voor-socratische filosofen geboren, die nog helemaal leven in de beelden van de gewaarwordingsziel. Het zijn vooral Socrates en Plato die beginnen met het afscheid nemen van die beeldenwereld en een filosofie ontwikkelen vanuit de verstandsziel. Maar Plato slaagt daar niet werkelijk in; zijn filosofie, hoe interessant en mooi ook, blijft toch grotendeels geworteld in de mythologie. Hij breekt niet door tot een filosofie van het concrete denken.

Het is Aristoteles die het werk van Socrates en Plato tot een volmaakt einde voert. In een vorig hoofdstuk ben ik al uitvoerig ingegaan op Aristoteles en zijn zusterziel Alexander de Grote. Alleen dit kan er nog aan worden toegevoegd: het is Aristoteles die de luciferische machten een halt toeroept. Ik ken heel wat antroposofen die laaiend enthousiast zijn over Plato en die de wenkbrauwen fronsen zodra de naam

Aristoteles wordt genoemd, want Aristoteles zou droog en weinig spiritueel zijn. Maar als je bijvoorbeeld de psychologie van Aristoteles probeert te lezen, wat inderdaad niet eenvoudig is, zul je daar een heleboel inzichten aantreffen die ook in het boek *Theosofie* van Rudolf Steiner zijn te vinden.⁴³

Na de Griekse en de Romeinse tijd komen de middeleeuwen. Ook in deze tijd poogt Ahriman zijn doeleinden te realiseren, en wel door het werk van Aristoteles te ahrimaniseren, dat wil zeggen: abstract en daardoor wezenloos te maken. Die omvorming van het werk van Aristoteles vindt plaats in de Arabische landen. Vandaaruit wordt het vervolgens over Europa verspreid. Het is dan Thomas van Aquino die het werk van Aristoteles weer ontdoet van de invloed van het ahrimanische denken en het bovendien verchristelijkt. Tweemaal probeert Ahriman vanuit de Arabische landen de christelijke cultuur te bedreigen. De eerste maal doet hij dat vanuit Gibraltar. De Arabische legers gaan tot over de Pyreneeën, maar worden teruggeslagen bij Poitiers. De tweede maal probeert hij het vanuit Istanboel en uiteindelijk wordt hij vlak voor Wenen tot staan gebracht.

In die tijd ging het om bloedige veldslagen. Tegenwoordig moeten we ons de vraag stellen: hoe staat het er nu voor? In een pas laat gepubliceerde voordracht, waarvan in de antroposofische beweging eerder wel afschriften circuleerden, zegt Rudolf Steiner dat Lucifer en Ahriman aan het eind van elk millennium een verbond sluiten om de mensheid in hun macht te krijgen. Dat staat ons dus op heel korte termijn te wachten!⁴⁴

Daar komt nog bij dat 1998 een jaar is dat valt in de reeks van 666 jaren. Om de 666 jaar is er een sterke impuls van Ahriman. Je komt dit getal ook tegen in de Apocalypse van Johannes, waar het in verband wordt gebracht met het dier met de twee hoorns. Dat dier, zo wordt er beschreven, komt uit het land. Er is ook sprake van een beest met tien hoorns dat uit de zee komt. Zo is het ook: de zee staat hier voor de etherische wereld, en vandaaruit zal Lucifer werken. Terwijl Ahriman vanuit de aardse wereld zal proberen de menselijke ziel te bedreigen.

In persoonlijke gesprekken is mij bericht dat Rudolf Steiner hierover met de toenmalige jongeren heeft gesproken. Hij heeft toen gezegd: Ahriman heeft geestelijk gesproken recht op een incarnatie, en wel in het derde millennium, als tegenwicht tegen de incarnatie van Lucifer, die ongeveer 3000 voor Christus plaatsvond. Maar Rudolf Steiner heeft eraan toegevoegd dat Ahriman alles op alles zal zetten om zijn incarnatie te vervroegen tot 1998. Of hem dat lukt zal afhangen van de vraag of er genoeg mensen zijn die hem doorzien. Of die mensen er zijn? Ik weet het niet. Ik laat dat oordeel graag over aan elk van de vrienden die dit lezen. Ik zou zeggen: de zaak is nog open. In 1916 zegt Rudolf Steiner dat aan het begin van de eenentwintigste eeuw het boze zal optreden in een vorm die dan nog niet besproken kan worden. Dat was 1916... Voor ons staat dat voor de deur... De meesten van ons zullen dat meemaken! Dit alles bij elkaar is ook de reden dat Manoe in de volgende eeuw geïncarneerd wil zijn. Hij wil een machtige

volksbeweging ontketenen, die een tegenwicht biedt tegen de komende duistere materialistische cultuur. Hierover hebben we gisteren al gesproken.

Mijn persoonlijke verwachting is dat Manoe niet in een Europees land zal worden geboren, maar ergens anders in de wereld. Want waarom in Europa? Omdat wij antroposofen daar leven? In korte tijd, zo stel ik mij voor, zal hij veel mensen om zich heen verzamelen die een diepe onvrede kennen over de heersende materiële cultuur in de wereld. Met een kleinere groep van mensen, die in de stroom van de 'Erkenntnis' staan, zal hij samenwerken, en wel om de mensen in de wereld te helpen de intenties van Ahriman te doorzien. Zonder geesteswetenschappelijke inzichten zal het niet gaan!

Vele groepen van mensen zal hij de wereld insturen, om de mensen te doen ontwaken uit de ahrimanische slaap. Het begin daarvan zien we al: een diep onbehagen bij een heleboel mensen, die met antroposofie helemaal niets te maken hebben en het gevoel hebben: ik word in de huidige cultuur alleen in mijn hoofd aangesproken! Ik heb het jongeren horen zeggen: wij zijn dicteerapparaten geworden, we hebben computerhersens gekregen en kunnen alleen reproduceren wat ons is geleerd...

Maar een mens heeft toch ook een hart? Een gevoel? Wij sturen onze jeugd door een woestijn. De truc van Ahriman is om zo vroeg mogelijk te beginnen met het ontwikkelen van het intellect, het liefst al voor het vierde jaar. Dat veroorzaakt twee dingen: dat geweldig veel mensen innerlijk kapot worden gemaakt

en dat er een groot reservoir van onbehagen ontstaat.

Dat reservoir zal eens door de dijk van het intellectualisme heen breken en met groot geweld een uitweg zoeken. Op dat moment moeten er groepen van mensen zijn die de verdoolde zielen kunnen opvangen, die ze uit de handen kunnen houden van Lucifer. Want zo zal het gebeuren: als de knellende banden van Ahriman eenmaal zijn gebroken, zal men zich willen storten in de warme armen van Lucifer.

In de antroposofische beweging moeten we met het oog op deze toekomst leren met elkaar samen te werken in groepen. Het doet er niet toe wat voor groepen dat zijn, studiegroepen, leefgroepen, werkgroepen... Met elkaar op een menselijke manier een school runnen, een boerderij exploiteren, een bedrijf voeren... We hebben klaar te staan voor de dingen die gaan komen.

Ik schat dat het dieptepunt van de strijd tussen 2020 en 2040 zal liggen. Dan zullen afgronden opengaan van demonie. Het nazisme en het bolsjewisme zullen daarbij verbleken. Miljoenen zullen te gronde gaan. Maar ook zullen miljoenen weerstand bieden. En net als alle vorige keren zal Manoe erbij zijn om te helpen, net zoals hij ongetwijfeld ook aanwezig was bij de grote strijd in Mexico.

Velen worden geroepen en velen zullen zich uit vrije wil scharen aan de zijde van Manoe.

Zeist, oktober en november 1992

Noten bij de tekst

Opmerking vooraf: Bernard Lievegoed was door zijn ziekte niet meer in staat de vele verwijzingen naar het werk van Rudolf Steiner en anderen te documenteren. Hij sprak vrij uit zijn geheugen en veronderstelde op veel punten de inhoud van bepaalde voordrachten en teksten van Rudolf Steiner als bekend. Vergissingen van zijn kant sloot Lievegoed daarbij niet uit.

Voor zover mij dat mogelijk was, heb ik de relevante uitspraken van Rudolf Steiner en anderen opgezocht. In de hieronder volgende noten wordt naar de betreffende voordrachten en boeken verwezen. Zij vormen dus ook een aanzet tot verdere studie. In enkele gevallen hebben de noten niet alleen een verwijzend, maar ook een toelichtend karakter. (*JvdM*)

¹ *Bodhisattva-strijd:* Adolf Arenson hield bedoelde voordrachten in 1930. De tekst van een van die voordrachten is gepubliceerd onder de titel *Rudolf Steiner und der Bodhisattva des 20. Jahrhunderts*, In 'Beiträge zum Studium der Geisteswissenschaft', tweede nummer van 1980, Freiburg. Voor een overzicht van de discussie zie Elisabeth Vreede en Thomas Meyer, *Die Bodhisattva-frage*, Basel 1989. In dat boek zijn twee voordrachten opgenomen van Elisabeth Vreede, gehouden in 1930, waarin zij zich keert tegen de visie van Arenson.

² *conflicten in de Antroposofische Vereniging*: zie de historische studie van Bodo von Plato, *De Antroposofische Vereniging, Impuls en ontwikkeling*, Zeist 1987. De conflicten leidden er onder meer toe dat in 1935 een aantal vooraanstaande antroposofen, waaronder Ita Wegman, Elisabeth Vreede en Willem Zeylmans van Emmichoven, als lid werden geroyeerd. In *Het oog van de naald* (Zeist 1991) spreekt Bernard Lievegoed zich uit over deze conflicten.

³ *platonici en aristotelici en 'Christentum-müde' en 'Christentum-sehnsüchtige' zielen*: zie hierover 'Das Karma der Anthroposophischen Gesellschaft und der Inhalt der anthropofischen Bewegung', drie voordrachten die door Rudolf Steiner werden gehouden op 18, 19 en 20 juli in Arnhem. De voordrachten zijn opgenomen in Rudolf Steiner, *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge*, zesde deel, Rudolf Steiner Gesamtausgabe (=GA) nummer 240, Dornach 1977. (Een Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *Het karma van de Antroposofische Vereniging en de inhoud van de antroposofische beweging*, Amsterdam 1992.)

⁴ *bodhisattva's*: zie hierover onder meer Rudolf Steiner, *Das esoterische Christentum und die geistige Führung der Menschheit*, drieëntwintig voordrachten uit de jaren 1911 en 1912, GA 130, Dornach 1987.

⁵ *tweede hiërarchie*: onder de eerste hiërarchie worden de geestelijke wezens verstaan die het verst van de mensen afstaan: de Serafijnen, de Cherubijnen en de Tronen; de tweede hiërarchie omvat de Kyriotetes, de Dynameis en de Exousiai; de derde hiërarchie staat het dichtst bij de mensen en omvat de Archai, de Archangeloi (aartsengelen) en de Angeloi (engelen). Vgl. onder meer Rudolf Steiner, *De wetenschap der geheimen der ziel*, Zeist 1989 (GA 13).

⁶ *Christian Rosenkreutz*: Rudolf Steiner heeft veelvuldig over deze individualiteit gesproken. Zie onder meer Rudolf Steiner, *Das esoterische Christentum und die geistige Führung der Menschheit*, drieëntwintig voordrachten uit de jaren 1911 en 1912, GA 130, Dornach 1987. Zie over de betekenis van de rozenkruizers ook Rudolf Steiner, *Die Tempellegende und die Goldene Legende*, GA 93, Dornach 1991.

De bekendste historische geschriften betreffende Christian Rosenkreutz zijn de aan Johann Valentin Andreae toegeschreven *Fama fraternitatis* (1614) en

de *Chymische Hochzeit* (1616). Van dit laatste boek verscheen een vertaling onder de titel *De Chymische bruiloft van Christian Rosenkreutz*, Zeist 1982.

⁷ *bloedkristallisatieproef*: deze onderzoeksmethode ontstond nadat Ehrenfried Pfeiffer aan Rudolf Steiner had gevraagd of het mogelijk was de werking van de etherische levenskrachten fysiek zichtbaar te maken. Steiner meende dat het mogelijk moest zijn deze levenskrachten, zoals ze aanwezig zijn in de sappen van levende organismen (plantesap, bloed) via een kristalliserend medium te laten kristalliseren. Daartoe moeten de sappen worden samengevoegd met het medium, dat vervolgens uitkristalliseert. Het resultaat van de kristallisatie zou dan de karakteristieken van de levenskrachten tonen. Het ‘lezen’ en interpreteren van het resultaat vraagt, aldus Steiner, om ‘Anschauende Urteilskraft’ (een term van Goethe), dat wil zeggen: een oordelen, dat direct uit de waarneming ontstaat, zonder theorievorming vooraf.

De methode wordt in Nederland gebruikt door het Lois Bolk Instituut in Driebergen (zie noot 32).

⁸ *Driegeledingstijd*: de tijd (1917-1922) waarin Rudolf Steiner de idee van de sociale driegeleding ontwikkelde en waarin veel initiatieven werden genomen ter verwerkelijking van die idee. Vgl Hans Kühn, *Dreigliederungs-Zeit. Rudolf Steiners Kampf für die Gesellschaftsordnung der Zukunft*, Dornach 1978.

⁹ Rudolf Steiner, *Anthroposophische Leitsätze*, GA 26, Dornach 1986.

¹⁰ Margarete en Erich Kirchner-Bockholt, *Die Menschheitsaufgabe Rudolf Steiners und Ita Wegman*, Dornach 1976

¹¹ *Gilgamesj en Enkidoe*: over hen heeft Rudolf Steiner tweemaal uitvoerig gesproken. De eerste keer in 1910; zie Rudolf Steiner, *Okkulte Geschichte*, GA 126, Dornach 1992, de voordrachten van 27 en 28 december van dat jaar. De tweede keer in 1923; zie Rudolf Steiner, *Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung*, GA 233, Dornach 1991, de voordracht van 26 december 1923. Deze voordracht hield Steiner tijdens de kerstbijeenkomst van 1923, tijdens welke de vernieuwde Antroposofische Vereniging en de ‘Freie Hochschule für Geisteswissenschaft’ werden opgericht.

Rudolf Steiner sprak overigens niet over ‘Enkidoe’, maar over ‘Eabani’. In zijn tijd was het onderzoek naar de oorspronkelijke uitspraak van het Soemerisch nog niet zo ver gevorderd dat men wist hoe de naam ongeveer moet hebben geklonken. Later onderzoek heeft uitgewezen dat de naam niet Eabani, maar Enkidoe moet zijn geweest.

Met de Nieuwe Nederlandse vertaling van het Gilgamesj-epos is bedoeld: *Gilgamesj. Een zoektocht naar onsterfelijkheid*, vertaald door Theo de Feyter, Zeist 1991.

¹² Michaël: over de werking van de aartsengel Michaël zie Rudolf Steiner, *Die Sendung Michaels*, GA 194, Dornach 1983 (vooral de eerste zes voordrachten) en Rudolf Steiner, *Anthroposophische Leitsätze. Das Michael-Mysterium*, GA 26, Dornach 1989

¹³ *De Michaëlschool*: de ‘Freie Hochschule für Geisteswissenschaft’, opgericht met Kerstmis 1923, werd door Rudolf Steiner ook wel Michaëlschool genoemd. Overigens heeft Steiner in voordrachten duidelijk gemaakt dat deze school deel uitmaakt van een spirituele beweging die haar herkomst heeft in de geestelijke wereld. Hierover sprak hij in de in noot 3 genoemde voordrachten 18, 19 en 20 juli 1924 in Arnhem.

¹⁴ *De Grondsteenspreuk*: voor de Duitse tekst en een toelichting van Rudolf Steiner, zie *Die Weihnachtstagung zur Begründung der Allgemeinen Anthroposophischen Gesellschaft* 1923/1924, GA 260, Dornach 1985; de betreffende passages zijn in vertaling verschenen onder de titel *De grondsteenmeditatie* (Zeist 1979). Voor een nieuwe Nederlandse vertaling van de spreuk zie Rudolf Steiner, *Gedichten, spreuken, meditaties*, in de reeks Werken en voordrachten, Zeist 1992. Voor een beschouwing over de Grondsteenspreuk, zie Bernard Lievegoed, *Bezinning op de grondsteen*, Zeist 1987.

¹⁵ Rudolf Steiner over de taak van de Rozenkruizersstroming: zie hierover onder meer het fragment op pagina 133 van deze uitgave. Bernard Lievegoed wilde dat deze tekst in dit boek zou worden opgenomen.

¹⁶ *Hieram Abiff en de Tempellegende*: zie Rudolf Steiner, *Die Tempellegende und die goldene Legende*, twintig voordrachten uit 1904-1906, GA 93, Dornach 1991. (Zie voor het verband tussen Hiram Abiff en Chritian Rosenkreutz met name de voordracht van 4 november 1904;

vergelijk ook het citaat in noot 30.) In deze uitgave is ook de tekst van de legende opgenomen. Voor een literaire bewerking van de legende zie Gerard de Nerval, *Die Geschichte van der Königin aus dem Morgenland und von Soliman, dem Fürsten der Geniën*, in het Duits vertaald door Manfred Krüger, Stuttgart 1967. Zie ook het toneelstuk *Hieram und Salomo* van Albert Steffen, Dornach 1983. Verdere bronnen zijn: *de Bijbel* (Genesis, Koningen, Kronieken); *de Koran* (soetra 27 en 34); en het *Boek Henoch*.

¹⁷ *Manoe*: zie onder meer Rudolf Steiner, *Das Prinzip der spirituellen Ökonomie im Zusammenhang mit Wiederverkörperungsfragen*, GA 109, Dornach 1979, de voordracht van 21 januari 1909

¹⁸ *een vroege voordracht over Atlantis*: wellicht is bedoeld het derde hoofdstuk van *Uit de Akasha-kroniek*, Zeist 1985 (vertaling van GA11). Dit is echter geen voordracht maar een artikel (uit 1904). In dat artikel schrijft Rudolf Steiner dat in de toekomst 'een meerderheid van de mensheid ertoe zal overgaan een menselijke Manoe vrijwillig te volgen'.

¹⁹ *de stadsgodin Ishtar*: zie Rudolf Steiner, *Der Orient im Lichte Des Okzidents*, GA 113, Dornach 1982.

²⁰ *mysteriën van Efese*: zie hierover Rudolf Steiner, *Mysteriengestaltungen*, GA 232, Dornach 1987, zesde voordracht; *Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung*, GA 233, Dornach 1991, vierde, vijfde en achtste voordracht; en *Das Initiaten-Bewusstsein*, GA 243, Dornach 1983.

²¹ *Cratylus*: Voor de Nederlandse vertaling van genoemde tekst zie: Plato, *Verzameld werk*, Baarn 1978, tweede deel. Uit deze tekst valt af te leiden dat Cratylus een Athener was, zoon van ene Smicrion. Over Plato zie Rudolf Steiner, *Die Weltgeschichte in anthroposophischer Beleuchtung*, GA 233, Dornach 1991, vierde, vijfde en zesde voordracht. Hier spreek Rudolf Steiner ook uitvoerig over Aristotels en Alexander de Grote.

²² Zie het in noot 10 genoemde boek van Margarete en Erich Kirchner-Bockholt, en de driedelige biografie van Ita Wegman door Emanuel Zeylmans van Emmichoven (*Wer war Ita Wegman*, Edition Georgenberg, Heidelberg 1991/92; niet verkrijgbaar in de boekhandel).

²³ *Parzival*: zie Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, vertaald door Leonard Beuger, Zeist 1986.

Schionatulander en Sigune: zie over de graal en over deze twee personen Rudolf Steiner, *Christus en het mysterie van de graal*, Zeist 1985 (vertaling van GA 149, Dornach 1987) en verder Margarete en Erich Kirchner-Bockholt, *Die Menschheitsaufgabe Rudolf Steiners und Ita Wegman* (zie noot 10).

²⁴ Albrecht von Scharfenberg, *Der jüngere Titurel*, geschreven rond 1270.

²⁵ Over de filosofie van Thomas van Aquino zie Rudolf Steiner, *Die Philosophie des Thomas von Aquino*, drie voordrachten uit 1920, GA 74, Dornach 1967.

²⁶ *Het leven van Rudolf Steiner*: een uitvoerige bibliografie is te vinden in Christoph Lindenberg, *Rudolf Steiner. Eine Chronik*, Stuttgart 1988. Zie verder Rudolf Steiner, *Mijn levensweg*, Zeist 1993 (vertaling van GA 28).

²⁷ Zie voor een levensbeschrijving van Ita Wegman de in noot 22 genoemde uitvoerige documentatie door Emanuel Zeylmans van Emmichoven, *Wer war Ita Wegman* (drie delen).

²⁸ Voor het boek over de tempellegende en voor de andere in dit hoofdstuk vermelde literatuur betreffende Christian Rosenkreutz: zie de noten 6 en 16.

²⁹ *Jozua*: zie het gelijknamige bijbelboek.

³⁰ *in elke eeuw*: Rudolf Steiner heeft nog twee incarnaties van Christian Rosenkreutz genoemd. Op 6 mei 1909, in de voordracht 'Die europäischen Mysterien und ihre Eingeweihten' (opgenomen in *Wo und wie findet man den Geist?*, GA 57, Dornach 1984), legde Steiner een verband tussen de individualiteit van Christian Rosenkreutz en Floris, Flor of Flos uit de Provençaalse legende van Floris en Blanchefleur. Hij zei letterlijk: 'In de kringen van ingewijden zegt men: dezelfde ziel die Flos of Flor was en die bezongen is in het lied, werd opnieuw geboren in de dertiende en veertiende eeuw om een nieuwe mysterieschool te grondvesten, die op een nieuwe en met de tijd overeenstemmende manier het geheim van Christus moest behoeden, als grondvester van het Rozenkruiserdom.'

In kleine kring, tijdens de reeks voordrachten *Der Orient im Lichte des Okzidents* (GA 113, Dornach 1982), heeft Rudolf Steiner gezegd dat de legende van Floris en Blanchefleur teruggaat op een inspiratie van de

graalskoning Titurel. Floris en Blanche fleur zouden, aldus Steiner, een taak hebben gehad in de mysteriën van de graal. Zie hierover: Paul Regenstreif, *Christian Rosenkreutz und seine Mission*, Freiburg 1977. (In dit boek zijn uitspraken van Rudolf Steiner over Christian Rosenkreutz verzameld.)

Vermoedelijk heeft Bernard Lievegoed vergeten deze incarnatie in dit hoofdstuk te noemen. In een voorgesprek, waarin hij de grote lijnen schetste van *Over de redding van de ziel*, maakte hij wel gewag van deze incarnatie van Christian Rosenkreutz. Hij maakte er toen twee opmerkingen over. De eerste was dat het zijns inziens belangrijk was te beseffen dat Christian Rosenkreutz, net als Rudolf Steiner en Manoe, een incarnatie had doorgemaakt in de sfeer van de mysteriën van de graal. De tweede was dat de legende van Floris en Blanche fleur aantoonde dat door de belangrijke mensheidsleiders grote offers waren gebracht. In dit verband wees hij op de parallel met het verhaal van Sigune en Schionatulander.

De andere incarnatie van Christian Rosenkreutz waarover Steiner heeft gesproken is die als de Franse graaf van Saint-Germain. In een voordracht van 4 november 1904 zei hij: 'Vóór de Franse revolutie verscheen bij een hofdame van koningin Marie-Antoinette, madame d'Adhémar, een persoon die alle belangrijke gebeurtenissen van de revolutie voorspelde om haar ervoor te waarschuwen. Dat was de graaf van Saint-Germain, dezelfde persoonlijkheid die in een vroegere incarnatie de Orde van de Rozenkruisers had gesticht. Hij vertegenwoordigde toen het standpunt: de mensen zouden op een rustige manier geleid moeten worden van de wereldse cultuur naar de ware cultuur van het christendom. De wereldse machten wilden echter de vrijheid stormachtig, op materiële wijze veroveren. Hij echter beschouwde de revolutie wel als een noodzakelijke consequentie, maar toch waarschuwde hij ervoor. Hij, Christian Rozenkreutz, in zijn achttiende-eeuwse incarnatie, als behoeder van de intiemste geheimen omtrent de bronzen zee en de heilige gouden driehoek, trad waarschuwend op: de mensheid zou zich langzaam aan moeten ontwikkelen. Toch schouwde hij wat er ging gebeuren.' (Uit: Rudolf Steiner, *Christian Rosenkreutz en het geheim van de Rozenkruisers*, Amsterdam 1992, waarin voordrachten van Rudolf Steiner over Christian Rosenkreutz zijn opgenomen; de geciteerde voordracht is ontleend aan *Die Tempellegende und die goldene Legende*, GA 93, Dornach 1991.)

De opmerking over de 'geheimen omtrent de bronzen zee en de heilige gouden driehoek' verwijst naar Hieram Abiff en de Tempellegende. Het verhaal van madame d'Adhémar over haar ontmoeting met de graaf van Saint-Germain is te vinden in *Souvenirs sur Marie-Antoinette*,

Archiduchesse d'Autriche, Reine de France, et sur la cour de Versailles par Madame la Comtesse d'Adhémar, Dame du Palais, in 1836 in Parijs verschenen. Over de graaf van Saint-Germain is weinig bekend; meestal wordt hij beschreven als een avonturier. (Vgl. ook: Irene Tetzlaff, *Der Graf von Saint Germain*, Stuttgart 1980.)

³¹ *De weg tot inzicht in hogere werelden* (Werken en voordrachten, Zeist 1991) is de (nieuwe) vertaling van het boek *Wie erlangt man Erkenntnisse der höheren Welten?* (GA 10, Dornach 1993).

De wetenschap van de geheimen der ziel (Zeist 1989) is de vertaling van *Die Geheimwissenschaft im Umriss* (GA 13, Dornach 1989).

³² *kristallisatiemethode*: zie noot 7.

³³ *Louis Bolk Instituut*: een in Driebergen gevestigd instituut, waar op basis van de antroposofie en de goetheanistisch-fenomenologische methode natuurwetenschappelijk onderzoek wordt gedaan.

³⁴ *Walter Johannes Stein en Rudolf Steiner*: in zijn boek *Das neunte Jahrhundert*, Stuttgart 1986, geeft Walter Johannes Stein een uitvoerig verslag van het bezoek van Rudolf Steiner aan de elfde klas. Tijdens dat bezoek spreekt Rudolf Steiner over Parzival en de graal.

Een opmerking van Steiner over Mani als een veel hogere individualiteit dan Skythianos, Boeddha en Zarathoestra is te vinden in de negende voordracht van *Der Orient im Lichte des Okzidents*, GA II3, Dornach 1982,

³⁵ *een nog belangrijker geestesstroming*: zie Rudolf Steiner, *Die Tempellegende und die goldene Legende*, GA 93, Dornach 1991, zesde voordracht.

³⁶ *Mani en manicheïsme*: zie de voordracht 'Der Manichäismus' van I I november 1904 in *Die Tempellegende und die Goldene Legende*, GA 93, Dornach 1991. Zie verder Rudolf Steiner, *Bausteine zu einer Erkenntnis des Mysteriums von Golgatha*, GA 175, Dornach 1982; en *Der Orient im Lichte des Okzidents*, GA II3, Dornach 1982. Verder wordt als bron gebruikt Eugen Roll, *Mani, der Gesandte des Lichts*, Stuttgart 1976,

NB De namen Mani en Manes worden in de literatuur door elkaar voor dezelfde persoon gebruikt.

³⁷ *Augustinus*: voor Steiner over Augustinus en het manicheïsme zie *Die Tempellegende und die goldene Legende*, GA 93, Dornach 1991, zesde voordracht.

³⁸ *Concilie*: zie Rudolf Steiner, *Der Orient im Lichte des Okzidents*, GA 113, de voordracht van 31 augustus 1909.

³⁹ *Tegen Pfeiffer heeft Steiner gezegd*: zie Ehrenfried Pfeiffer, *Notes and lectures*, compendium I, Mercury Press, Spring Valley/New York 1991. In de voordracht ‘Spiritual Leadership’, gehouden op 22 december 1946, zegt Pfeiffer letterlijk: ‘De sociale driegeleding van Rudolf Steiner is vooral een voorbereiding van de toekomstige incarnatie van Manes [= Mani, JvdM] [...] Steiner heeft gezegd dat Manes nog geen passend lichaam kon vinden, dat alle krachten die hij bij een nieuwe incarnatie zou kunnen meebrengen vernietigd zouden worden door het hedendaagse onderwijs. Daarom zei hij dat het noodzakelijk was dat de Waldorfpedagogie (Vrije Schoolpedagogie] duidelijk aanwezig zou zijn en dat de sociale driegeleding duidelijk aanwezig zou zijn, [...] Volgens het karma zou de incarnatie van Manes omstreeks het einde van de eeuw moeten plaatsvinden. Of dit mogelijk zal zijn weet ik niet, maar als de driegeleding en de Waldorfpedagogie tot stand zouden zijn gebracht, zou hij zich weer kunnen incarneren. Zo’n incarnatie zou een complete verandering van de loop van de geschiedenis teweeg brengen. De mensen klungelen wat aan met dingen als de Verenigde Naties, en weten niet hoe ze de wereldproblemen moeten oplossen, Wij moeten de “proefondervindelijke methode” [“trial-and-error”] in de politiek overwinnen en het verstand, het begrip en de wijsheid ervoor in de plaats zetten.’

⁴⁰ Over de incarnatie van Ahriman: in het jaar 1919 spreekt Steiner zeven keer over dit thema, en wel op de volgende data: 27 oktober en 4 november (in GA 193), 1, 2 en 15 november (in GA 191), 25 en 28 december (in GA 195). Zie ook de vertaalde voordrachten van 27 oktober en 4 november in *Luciferisch verleden, Ahrimanische toekomst*, Zeist 1983. Een uitwerking van Steiners uitspraken is te vinden in Wolfgang Greiner, *Het gezicht van het kwaad*, Zeist 1986.

⁴¹ *de eerste Atlantische volkeren*: zie hierover Rudolf Steiner, *De wetenschap van de geheimen der ziel*, Zeist 1989 (GA 13) en *Uit de Akasha-kroniek*, Zeist 1985 (GA 11)

⁴² *Taotl-mysteriën in Mexico*: zie Rudolf Steiner, *Innere Entwicklungsimpulse der Menschheit*, GA 171, Dornach 1984, de voordracht van 24 september 1916. In deze voordracht spreekt Rudolf Steiner ook over het verband tussen de Taotl-mysteriën en het mysterie van Golgotha.

⁴³ Rudolf Steiner, *Theosofie*, Zeist 1985 (GA 9).

⁴⁴ *pas laat gepubliceerde voordracht*: bedoeld is de voordracht van 7 maart 1914 in Stuttgart, opgenomen in de derde druk van *Wege zu einem neuen Baustil*, GA 286, Dornach 1982.

Lijst van personen

Herbert Hahn (1890-1970) was lid van de Antroposofische Vereniging vanaf 1912. Hij was een van de eerste leraren van de eerste Vrije School, te Stuttgart. Lange tijd woonde hij in Zeist. Hij is de auteur van het meerdelige werk *Vom Genius Europas* (heruitgave Stuttgart 1992), waarin hij op basis van de volkerenpsychologie van Rudolf Steiner beschrijvingen geeft van de specifieke kenmerken van de Europese volkeren.

Eugen Kolisko (1893-1939) was leraar en schoolarts van de eerste Vrije School te Stuttgart. Tot 1935 was hij bestuurslid van de Antroposofische Vereniging in Duitsland. In 1935 week hij uit naar Engeland.

Ehrenfried Pfeiffer (1899- 1961) ontwikkelde samen met Rudolf Steiner het eerste preparaat voor de biologisch-dynamische landbouw. Ook ontwierp hij de toneelbelichting van het Goetheanum. In het midden van de jaren dertig vertrok hij naar New York en werkte daar verder. Onlangs zijn van hem verschenen *Notes and lectures, compendium 1 en 2*, Mercury Press, Spring Valley/New York 1991.

Friedrich Rittelmeyer (1872-1938) was een protestants geestelijke, van 1902 tot 1916 dominee te Neurenberg, later te Berlijn. Sinds 1911 bestond er een intensieve persoonlijke relatie met Rudolf Steiner. Hij was medestichter en de eerste leider van de Christengemeenschap, een beweging voor religieuze vernieuwing die met Rudolf Steiners hulp tot stand kwam. Hij schreef onder meer *Meine Lebensbegegnung mit Rudolf Steiner* (heruitgave Stuttgart 1983).

Maria Röschl (1890-1969) gaf vanaf 1921 les aan de Vrije School in Stuttgart, in de vakken oude talen en godsdienst. Vanaf 1924 was zij de leidster van de afdeling voor de jeugd van de 'Freie Hochschule für Geisteswissenschaft'.

Marie Steiner-von Sivers (1867-1948) was vanaf 1923 lid van het oprichtingsbestuur van de Algemene Antroposofische Vereniging. Ook was zij de leidster van de afdeling voor woord- en toonkunst van de Freie Hochschule. Zij was al sinds 1902 een nauwe medewerkster van Rudolf Steiner. In 1914 trad zij met hem in het huwelijk.

Albert Steffen (1884-1963), lid van het oprichtingsbestuur van 1923 als vice-voorzitter, werd na de dood van Rudolf Steiner voorzitter van de Algemene Antroposofische Vereniging. Hij was dichter en toneelschrijver. Vanaf 1923 was hij de leider van de afdeling voor 'schöne Wissenschaften' van de Freie Hochschule für Geisteswissenschaft.

Walter Johannes Stein (1891-1957) was leraar geschiedenis aan de eerste Vrije School, in 1919 opgericht te Stuttgart. Net als Ita Wegman en Willem Zeylmans van Emmichoven werd hij in 1935 geroyeerd als lid van de Algemene Antroposofische Vereniging. Midden jaren dertig verhuisde hij naar Londen. Hij schreef het belangwekkende boek *Das neunte Jahrhundert. Weltgeschichte im Lichte des Heiligen Gral* (heruitgave Stuttgart 1986), waarin hij op basis van aanduidingen van Rudolf Steiner historisch onderzoek doet naar de legende van de Graal. Het boek bevat een uitvoerige esoterische toelichting bij *Parzival* van Wolfram von Eschenbach

Albrecht Strohschein (1899-1962) was zakelijk medewerker van de bundeling van bedrijven 'Der Kommende Tag' te Stuttgart, later heilpedagoog en mede-oprichter van het heilpedagogische instituut 'Lauenstein' bij Jena.

Hilma Walter (1893-1976) was als arts verbonden aan het Klinisch Therapeutische Instituut te Arlesheim, opgericht door Ita Wegman. Later woonde en werkte zij in Ascona. Zij schreef de boeken *Die Pflanzenwelt. Ihre Verwandtschaft zur Erden- und Menschheitsentwicklung* (Arlesheim 1971) en *Abnormitäten der geistig-seelischen Entwicklung in ihren Krankheitserscheinungen und deren Behandlungsmöglichkeiten* (herdruk Arlesheim 1988).

Ita Wegman (1876-1943) was net als Albert Steffen en Marie Steiner-von Sivers lid van het bestuur van de Algemene Antroposofische Vereniging sinds 1923, het jaar waarin tijdens de Kerstbijeenkomst in het Goetheanum de bestaande vereniging werd vernieuwd. Ook was zij vanaf dat tijdstip de leidster van de medische afdeling van de 'freie Hochschule für Geisteswissenschaft'. Ita Wegman was arts en schreef samen met Rudolf Steiner het boek *Grondslagen voor een verruiming van de geneeskunde volgens geesteswetenschappelijke inzichten*, Zeist 1981 (vertaling van GA 27, Dornach 1984). De in de tekst genoemde conflicten leidden ertoe dat Ita Wegman, samen met een grote groep leden, in 1935 uit de vereniging werd gezet.

Willem Zeylmans van Emmichoven (1893-1961) was sinds 1923 voorzitter van de Antroposofische Vereniging in Nederland. Hij schreef een aantal boeken, waaronder een biografie van Rudolf Steiner. Evenals Ita Wegman werd hij in 1935 uit de Algemene Antroposofische Vereniging gestoten. Hij heeft zich enorm ingespannen om de splitsing ongedaan te maken, hetgeen in 1948 formeel geschiedde; in 1960 sloot de Nederlandse vereniging zich weer bij de Algemene Antroposofische Vereniging aan.

Appendix

Onderstaande tekst is een gedeelte uit de toespraak die Rudolf Steiner in de late avond van 5 april 1909 uitsprak bij de grondsteenlegging voor het ‘tempeltje van Malsch’ (tevens de inwijding van de nieuw gestichte loge in die plaats).

Dit kleine gebouw was bedoeld als een soort maquette (*Modelbau*) voor een mogelijk later te bouwen tempel; het werd gebouwd door de student Karl Stockmeyer, die hiervoor richtlijnen van Rudolf Steiner had gevraagd. De kern van het ontwerp werd gevormd door twee maal zeven zuilen, die een ellipsvormige koepel droegen; de kapitelen van deze zuilen vormen een metamorfosereeks waarin zeven stappen van de aardeontwikkeling tot uitdrukking komen. Deze kapiteelontwerpen van Rudolf Steiner werden later ook in het eerste Goetheanum toegepast.

Het gebouwtje in Malsch (nabij Karlsruhe in Duitsland) is later gerestaureerd en kan nog steeds worden bezichtigd.

De woorden die Rudolf Steiner bij de grondsteenlegging sprak, hadden het karakter van een gebed. Zij werden door een van de circa 24 aanwezigen direct na afloop uit het geheugen opgeschreven.

Dit fragment wordt hier op verzoek van Bernard Lievegoed opgenomen, omdat Rudolf Steiner hierin op bijzondere wijze aangeeft wat de taak is van de Rozenkruisersstroming ten opzichte van de aarde.

De tekst is ontleend aan: Rudolf Steiner, *Bilder okkultur Siegel und Säulen*, GA 284, Dornach 1977, blz. 112/113.

Rudolf Steiner

Uit de toespraak bij de grondsteenlegging in Malsch

‘Zo willen wij de grondsteen van deze tempel in de schoot van onze moeder Aarde leggen, in het licht van de stralen van de volle maan die ons beschijnen, temidden van de groene plantenwereld die het bouwwerk omgeeft. En zoals de maan het heldere zonlicht reflecteert, zo willen wij het licht van de geestelijk-goddelijke wezens weerspiegelen. Wij willen ons vol vertrouwen tot onze grote moeder Aarde wenden, die ons liefdevol draagt en beschermt en we willen haar de oorkonde van dit bouwwerk toevertrouwen... [Hier volgt de beschrijving van de oorkonde] [...]

Wij willen over deze steen [...] de zegen afsmecken van de Meesters van de Wijsheid en van de Harmonie der Gevoelens, en de zegen van alle hoge en hoogste wezens, van alle geestelijke hiërarchieën die met de aardeontwikkeling zijn verbonden. Wij smeken hen dat zij hun kracht in deze steen laten stromen en daarin laten voortwerken, opdat alles wat boven deze steen wordt gedacht, gevoeld en gedaan in harmonie met hen zal zijn en van hun geest vervuld zal zijn.

Stralen moge op dit gebouw
het licht van de Geesten van het Oosten;
de Geesten van het Westen mogen het laten terugstralen;
de Geesten van het Noorden mogen het verlichten
en de Geesten van het Zuiden het doorwarmen,
zodat de Geesten van het Oosten, Westen,
Noorden en Zuiden het bouwwerk doorstromen.

Onder smarten heeft onze moeder Aarde zich verdicht. Het is onze opdracht haar weer te vergeestelijken, te verlossen, doordat wij haar door de kracht van onze handen omwerken tot een geestvervuld kunstwerk. Moge deze steen tevens een eerste grondsteen ter verlossing en omvorming van onze aardeplaneet zijn en moge de kracht van deze steen zich verduizendvoudigen.

Toen wij nog rustten in de schoot van de godheid, omgeven door goddelijke krachten, toen zweefde in ons de alles doordringende en omhullende vadergeest. Maar nog waren wij onbewust, niet in het bezit van zelfstandigheid. Daarom daalden wij in de materie af, om hier het zelfbewustzijn te leren ontwikkelen. Toen kwam het boze, toen kwam de dood. Maar in de materie werkte ook Christus en hielp ons de dood te overwinnen. En door in Christus te sterven, leven wij. Wij zullen de dood overwinnen en door onze sterke kracht de materie vergoddelijken, vergeestelijken. Zo zal in ons de kracht van de heiligende, van de heilige geest ontwaken.

Zo mogen als een waarachtige spreuk hier op deze plaats de woorden weerklinken:

Ex Deo nascimur
In Christo morimur
Per spiritum sanctum reviviscimus.

Uit God ben ik geboren,
In Christus sterf ik
Door de heilige geest kom ik tot opstanding.'